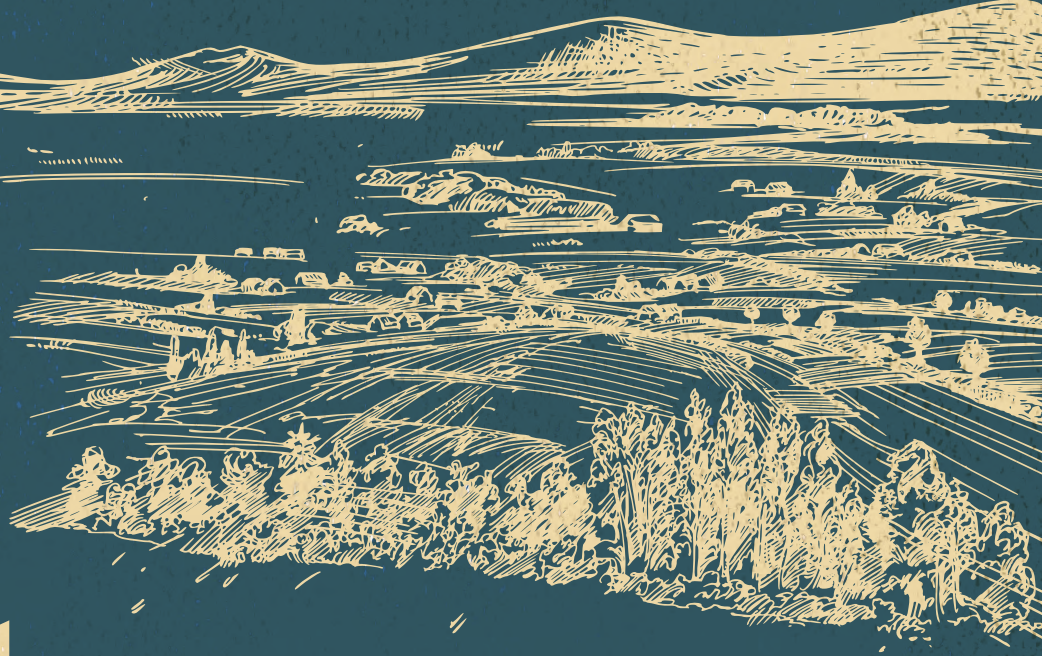

Cumhuriyetin Dönemi
Boyunca Kırsalın
Geçirdiği Dönüşüm
ve Kırsaldan Kopuş

İlhan Tekeli

İmtiyaz sahibi
Kalkınma Atölyesi adına
Ertan Karabıyık

Genel Yayın Yönetmeni
Ertan Karabıyık

Yazı İşleri Müdürü
Kurtuluş Karaşın

Katkıda Bulunanlar
Ali Kapucu
Aygül Fazlıoğlu
Cemre Yaşkeçeli
Gökmen Argun
Tuba Çameli

Tasarım & Uygulama
Kurtuluş Karaşın
Grafik Tasarım

Baskı
Altan Matbaası
312 394 8 394

Yönetim Adresi
Üsküp Cad. 16/14
Çankaya / Ankara
Tel: 0 312 439 15 45

Yayın Türü
KA Akademi, Kalkınma Atölyesi'nin yılda iki
defa yayımladığı akademik bir dergidir. 1000
adet basılır, ücretsiz olarak dağıtılır.

Bu yayın bir kamu malıdır. Bir kısmı veya
tamamının alıntı yapılabilmesi
ve çoğaltılabilmesi için Kalkınma
Atölyesi'nden izin alınmasına gerek yoktur.

Başlarken...

Kalkınma Atölyesi 2002 yılında Türkiye'nin sosyal kalkınmasına katkı sağlamak amacıyla sosyal bir işletme olarak yola koyulmuş, 2004 yılında resmi olarak faaliyetlerine başlamıştır. 16 yıldır kooperatif ana sözleşmesinde yer verilen amaç ve hedefler doğrultusunda faaliyetler gerçekleştirilmektedir. Kalkınma Atölyesi gelecek on yılda hem Türkiye hem de yakın coğrafyalardaki komşu ülkelerde sosyal kalkınma çalışmalarına devam etme ve daha etkili çalışmalar gerçekleştirme yolunda yeni adımlar atma kararı almıştır. Bu kararlardan biri akademik faaliyetlere daha fazla yer vermek olacaktır. KA Akademi Dergisi de bu yönde atılmış bir adımdır.

Kalkınma Atölyesi şimdiye kadar alan çalışmalarını yaparak hazırladığı raporlar, eğitim programları ve değerlendirme çalışmalarını akademik boyutuyla güçlendirmek ve teorik arkaplanı da geniş kitlelerle paylaşma niyetindedir.

KA Akademi Dergisi, Kalkınma Atölyesi'nin uyguladığı program ve projeler çerçevesinde temaları odak alan ve hedef gruplarına yönelik akademik makalelere yer verecek ve öz kaynakları olduğu sürece zaman zaman yayınlanacak bir dergi niteliğindedir. Her sayısında bazen bir makale, bazen birden fazla makaleye yer verecektir. Mümkün olduğunca derginin gençlere ulaştırılması konusunda çaba sarfedilecektir.

KA Akademi'nin bu ilk sayısında İlhan Tekeli'nin Cumhuriyet Dönemi Boyunca Kırsalın Geçirdiği Dönüşüm ve Kırsaldan Kopuş makalesine yer verilmiştir.

Ertan Karabıyık
Kalkınma Atölyesi
Genel Sekreteri

Kısaltmalar

ANAP	Anavatan Partisi
BDDK	Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
CHF	Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
ÇAYKUR	Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü
DP	Demokrat Parti
EBK	Et ve Balık kurumu
EİEİ	Elektrik İşleri Etüt İdaresi
FAO	Food and Agriculture Organization / Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü
GSMH	Gayri Safi milli Hasıla
GSYH	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
IMF	International Monetary Fund / Uluslararası Para Fonu
KHK	Kanun Hükmünde Kararname
KİK	Kamu İhale Kurumu
KİT	Kamu İktisadi Teşebbüsü
OECD	Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
ORÜS	Orman Ürünleri Sanayii
TEKEL	Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri A.Ş. Genel Müdürlüğü
TMO	Toprak Mahsulleri Ofisi
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİGEM	Tarım işletmeleri Genel Müdürlüğü
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
TÜG-SAŞ	Türkiye Gübre Sanayii Anonim Şirketi
TŞFAŞ	Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi
TZDK	Türkiye Ziraî Donatım Kurumu
SEK	Süt Endüstrisi Kurumu
YEMSAN	Yem Sanayi
WB	World Bank / Dünya Bankası

1 Giriş

Bir toplantı düzenleyen dostlar benden “*Cumhuriyet Dönemi Boyunca Kırsalın Geçirdiği Dönüşüm ve Kırsaldan Kopuş*” konusunda bir çerçeve bildiri vermemi istediler.¹ Ben de severek kabul ettim. Temelde benden istenilen, Türkiye’de kırsal yerleşmelerde yaşanan dönüşümü, tarımsal üretim alanındaki gelişmelerle ilişkilendirerek açıklamamdı. Gelişmiş ülkelerin deneyimi bize gösteriyor ki; bir ülke kalkındıkça, tarımı modernleştikçe tarımda çalışan nüfusu yüzde 5’in altına, hatta daha da düşük düzeylere inmekte, kırsal kesimde yaşayan nüfus azalmaktadır. Türkiye’de gelişmiş ülkelerde yaşanan bu deneyimi, belli bir gecikmeyle izlemektedir. Bu görgül bir saptamaya dayanan Colin Clark yasasının,² her ülkede geçerli olabilmesi, tarımsal üretimde yaşanan gelişmelerin sürekli olarak verimliliği artırmayı sağlamasıyla gerçekleşmektedir. Bir başka deyişle kırsal yerleşme sistemlerindeki dönüşümleri kavrayabilmemiz için tarımsal üretimdeki dönüşümleri bilmemiz gerekmektedir.

Bu nedenle makalemi iki bölümde açıklamaya karar verdim. Birinci bölümde, Cumhuriyet döneminde tarımsal faaliyetlerin geçirdiği değişimin/dönüşümün öyküsü bulunacak. Bu öykünün kurgulanmasında, bir yandan geçimlik tarımdan pazar için tarıma geçişin ve exstansif tarımdan (az emek ve az giderle yapılan tarım metodu) entansif (Modern teknik ve yöntemlerle yapılan verimi yüksek tarım) tarıma geçişin kanıtları/göstergeleri üzerinde durulacaktır. Öte yandan gerçekleşen tarımsal üretimin ülkenin beslenmesini, tarım dışı üretimin gerektirdiği girdilerin ve ülke kalkınmasının sürdürülebilmesi için gerekli dövizin sağlanması konularındaki başarı/başarısızlık değerlendirmelerine bağlı olarak geliştirilen stratejiler/politikalar ele alınacaktır.

İkinci bölümde ise tarımsal üretim alanında yaşanan dönüşümün, ülkenin yerleşme yapısına yansımaları araştırılacaktır. Bunun için de, önce

yaşanan dönüşümünün tarımsal işletme yapısında yarattığı değişimlerin, işletmelerin işgücü taleplerinde yarattığı değişiklikler açığa çıkarılarak, tarımda çalışan nüfusun düşmesinin arkasındaki mekanizma kavratılmaya çalışılacaktır. Ayrıca tarımda üretim teknolojilerinin değişmesine bağlı olarak, kırdan ortaya çıkan yeni işgücü taleplerinin neler olduğu irdelenerek, kırdan kopuş çok yönlü bir tartışmayla ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Bu makalede, kırsal kesim için yapılan analiz dört ayrı dönem için yapılmaktadır. *Birinci dönem*, 19. Yüzyılın ikinci yarısından 1923’ten Cumhuriyetin kuruluşuna kadar geçen yılları kapsayacak. Ben yazılarımda bu Osmanlı Modernleşme Dönemi’ni “**Utangaç Modernite**” dönemi diye adlandırıyorum. Bu dönemin analizini Cumhuriyetin nasıl bir tarımsal miras devraldığını ortaya koymak için yapıyorum. *İkinci dönem*, 1923’ten Cumhuriyetin ilanından başlayarak 1948 Yılında Marshall Planı bağlamında ilk traktörlerin gelmesine kadar geçen süreyi kapsamaktadır. Bu dönemi “**Radikal Modernite**” dönemi diye adlandırıyorum, kısaca Cumhuriyetin, etkili bir tarımsal politika uygulayabilmek için “devletçi bir müdahale alt yapısı” oluşturduğu söylenebilir. 1948-1980 yılları arasını kapsayan *Üçüncü Dönem* ise, “**Popülist Modernite**” dönemi diye adlandırıyorum. Türkiye’nin çok partili bir rejime geçtiği bu dönemde, devletin bir önceki dönemde oluşmuş olan devletçi tarıma müdahale altyapısı popülist bir mantıkla kullanılmıştır. Bu dönemin sonunda rejimin ve ekonominin kendisini yeniden üretmez hale gelmesi sonucunda 1980’den günümüze kadar uzanan *Dördüncü Dönem’e* girilmiştir. “Neoliberal” politikaların uygulandığı “**Modernite Projesi’nin Aşınması**” olarak adlandırıyorum bu dönemde kırsal kesimin yerleşme yapısı yeniden yapılanmış ve kır-kent karşıtlığı büyük ölçüde anlamını yitirmiştir.

2 Türkiye Cumhuriyeti Nasıl Bir Tarımsal Üretim Mirası Devraldı

Türkiye'nin bugünkü alanı içindeki ekonomi ve tarımsal faaliyetleri, 19. yüzyılda ülkenin dış ticaret, yabancı yatırımlar, dış göçler ve ulaşım altyapısında yaşadığı dönüşümler dolayısıyla dış dünyayla bütünleşme süreci içine girmesiyle değişmeye başladı. Bu değişim başlangıçta çok yavaş iken 1860'lı yıllardan sonra bir ölçüde hızlandı. Bu yavaşlık dolayısıyla bu dönemi “*utangaç modernite dönemi*” diye adlandırıyorum. Şevket Pamuk'un tahminlerine göre 1820 yılında bugünkü Türkiye sınırları içinde yaşayanların kişi başına gelir ortalaması, Batı Avrupa ve ABD ortalamasının yüzde 55'i düzeyinde bulunuyordu. 1913 yılında ise bu ortalama yüzde 29'a gerilemişti. Bir başka deyişle “*utangaç modernleşme*” gerilemeyi engelleyemiyordu. Yine Şevket Pamuk'un tahminlerine göre doğumda yaşam beklentisi 28-29 yıl iken 1913'te ancak 32-33 yıla yükselebilmiştir. Okur yazarlık oranı 1820'de yüzde 5'ten az iken, 1913'te yüzde 10'dan az diye tahmin edilmeye başlanmıştır.³

Utangaç modernite döneminde geçimlik tarım alanlarının azalarak pazar için üretim yapılan tarım alanlarının genişlemesi, iki nedenle gerçekleşiyordu. Bunlardan birincisi; Avrupa pazarlarına, tütün, üzüm, incir, ham ipek, tiftik, afyon, fındık ve hububat gibi tarımsal ürün ihracatından kaynaklanıyordu. Liman şehirlerinde

yerleşik bulunan ihracatçı tüccarlar izledikleri alım politikalarıyla da köylünün pazar için tarım yapmasını teşvik ediyordu. İkincisi ise, yakındaki iç pazarlar için üretimin yapılmaya başlamasıydı. Bu yıllarda yılda yüzde 1'ler düzeyinde artan kentli nüfusun talebi ve köylülerin eskiden kendi ürettikleri iplik kumaş gibi mallara olan gereksinmelerini, uygun fiyatlarla ithal edilen sanayi ürünleriyle karşılamaya başlayınca, ortaya çıkan para ihtiyacını karşılamak için pazar için üretim yapmaya yöneldiler. Bu yolla da geçimlik tarımdan pazar için tarıma geçiş gerçekleştirmeye başladı.

Anadolu tarımının dışa açıldığı bu dönemde, mamul mallarla tarım malları arasındaki ticaret hadlerinin tarım lehine olması da pazar için üretime geçişi hızlandırıyordu. Ayrıca 1860'lı yıllar sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nda bir yandan dış sermayenin girişiyle demir yollarının yapılmaya başlanması, öte yandan karayolu yapımının devlet tarafından örgütlenmesi ve ayrıca Anadolu'da uzun mesafe taşımacılığında Balkan göçmenlerinin getirdiği hayvanlar tarafından çekilen arabaların kullanılmaya başlanması sonucu, 1914'te tarımsal üretimin yüzde 50'sinin iç ve dış pazar için üretilir hale geldiği söylenebilmektedir. Tarımın pazara açılma süreci tüm Anadolu'da aynı derecede olmadı. Batı Anadolu, Marmara, Doğu Karadeniz ve Çukurova bölgeleri pazar için üretimde yoğunlaşırken, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri genellikle bu gelişmelerden etkilenmedi.⁴

Bugünkü Türkiye'nin alanı içindeki ekonomi ve tarımsal faaliyetleri, 19. yüzyılda ülkenin dış ticaret, yabancı yatırımlar, dış göçler ve ulaşım altyapısında yaşadığı dönüşümler dolayısıyla dış dünyayla bütünleşme süreci içine girmesiyle değişmeye başladı.

18. yüzyılda Anadolu'da ayanların (bir toplumun ileri gelenleri, seçkinleri) güçlenmiş olmasına karşın, küçük üreticilik tarımsal üretimde hakiyetini sürdürüyordu. Sayıları sınırlı olan büyük çiftlikler de ortaklık yapan köylü hanelerince ekiliyordu. 1820'lerden itibaren II. Mahmud'un ayanların gücünü azaltarak, merkezi gücü arttırma çabaları, ayanların elindeki çiftliklere el konulması ve köylülere dağıtılması da küçük ve orta

“ 19. yüzyıl Osmanlı tarım ekonomisinde kıt üretim faktörü, toprak değil; emek olmuştur. Üretimin arttırılamayışı toprak kıtlığı dolayısıyla değil, emeğin bulunamayışı yüzündendi. ”

ölçekli aile işletmelerinin önemlerini korumasını kolaylaştırdı. 19. yüzyılda bir çift öküzün sürme gücü ve aile işgücüyle belirlenmiş işletme modeli önemini korudu. Rum ve Ermeni köylülerin yaptığı tarımda da küçük ve orta ölçekli işletmeler hakim biçimi oluşturunuyordu.

19. yüzyıl boyunca Anadolu tarımında büyük çiftlikler bulunuyordu. Çukurova ve Ege dışındaki büyük topraklar, ortakçılar eliyle ekiliyordu. Ege ve Çukurova'da ise büyük toprak sahipleri, çiftliklerini kahyalar eliyle yönetiyorlardı. Sahip oldukları değer yargıları içinde verimli bir tarımsal işletme oluşturmayı beceremiyorlardı. Büyük çiftliklerin bulunduğu yerlerde, bu toprak sahipleri toplumsal yaşamı etkilemek bakımından önemli bir güce sahip oluyordu. Özellikle, toprak sahibi olmayan köylüler üzerinde insan onuruna yaraşmayan bir hakimiyet kurabiliyorlardı.

19. yüzyıl Osmanlı tarım ekonomisinde kıt üretim faktörü, toprak değil; emek olmuştur. Üretimin arttırılamayışı toprak kıtlığı dolayısıyla değil emeğin bulunamayışı yüzündendi. Bu durum, büyük toprak sahipleri karşısında küçük üreticilerin direnebilmesine olanak veriyordu. Ayrıca kırsal kesimde işçi ücretlerinin düşmesini engelliyordu. Çukurova dışında büyük çiftliklerde ücretli emek kullanılmıyordu. Boş toprağın bulunmadığı diğer yörelerde, çift öküzü yoksa, köylüler ortakçılık yaparak varlıklarını sürdürüyorlardı.⁵

1867'den sonra yabancılar toprak sahibi olma olanağı elde ettikten sonra, Batı Anadolu'da ve Çukurova'da İngiliz ve Fransız sermayesi büyük kapitalist çiftlikler kurmaya girişmişse de, bir yandan küçük çiftçileri ve ortakçıları topraklarından kopararak ücretli emek haline dönüştüremedikleri için işçi bulmakta zorlandılar. Öte yandan

devlet de onların gelişmesine olumlu bakmadı. Devlet benzer kaygılarla, demiryolu yapan sermayenin demiryolu güzergahlarına yabancı köylüleri yerleştirme girişimlerine de izin vermedi. Demiryolu güzergahlarına, kaybedilen Osmanlı topraklarından gelen Müslüman-Türk göçmenleri yerleştirildi.

Türkiye sınırları içinde 1840'larda nüfusun miktarı 10 milyon olarak tahmin ediliyordu. 1914 yılında nüfus miktarı 16 milyon 500 bin yükselmmişti. Bu önemli bir artıştır. Son dönemlerde, yılda yüzde 0,7'lik bir artışa tekabül ediyordu. Bu artış değişik nedenlerinden kaynaklanıyordu. Bunlardan birincisi, 19. yüzyılda salgın hastalıkların önemli bir ölçüde denetim altına alınması, ikincisi ise Tanzimat sonrasında Anadolu'da sağlanan istikrar ortamı, üçüncüsü ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun küçülmesi süreci içinde kaybedilen topraklardan alınan "Balkanlaşma" göçleriydi.⁶

Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı içinde yaşananlar dolayısıyla, Cumhuriyetin *Radikal Modernleşme Projesi* uygulanmaya başladığında büyük bir nüfus kaybı yaşanmış bulunuyordu. Birinci Dünya Savaşı kayıplarının 1,5-2 milyona yakın olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca tehcir ve mübadele dolayısıyla Türkiye'de büyük bir nüfus kaybı yaşanmıştır. *Radikal Modernleşme Projesi*'nin uygulanmaya başladığı 1925 yılında, Türkiye'nin nüfusunun 13 milyon olduğu tahmin edilmektedir. Son on yılda Türkiye sınırları içinde nüfus, yüzde yirmi düzeyinde azalmıştı. Gayrimüslim nüfus toplamı 1913 yılında yüzde 20'ler düzeyinde iken, 1927'de yüzde 10 düzeyine düşerek Türkiye nüfusunu homojenleştirmişti.

1900'lü yıllardan sonra Çukurova, Ege ve Trakya'da bazı işletmelerde ilk traktörler kullanılmaya başlandıysa da Birinci Dünya Savaşı içine girilince yaygınlaşamadı. Tarımda makineleşme gerçekleşmeyince ve küçük üreticilik hakimiyetini sürdürdü. Bu tarım exstansif nitelikteydi. Üretimin artışı, ekilen toprağın artışı ve kullanılan emeğin artışı gerektiriyordu. Bu durumda da kırdan bir kopuş yaşanmıyordu. Kentlerde nüfus artışı, doğal artış ve alınan dış göç artışının toplamıyla sınırlanmıştı.

3 Cumhuriyetin İlk 25 Yılında, Tarıma Devlet Eliyle Müdahale Edebilmek için Aşama Aşama Nasıl Bir Mekanizma Oluşturuldu?

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Yapılabilenler

Cumhuriyet ilan edildiğinde, Türkiye toprakları üzerinde nüfus yüzde 20 azalmış bulunuyordu. “Memleketin nüfus ihtiyacı bütün ihtiyaçların fevkindeydi.” Nüfus sorunu sadece nüfus miktarındaki azalma değildi. Halk uzun süren savaştan çıktıktan sonra, erkek nüfus miktarında daha hızlı bir azalma yaşanmıştı. Savaşta çıkan bu nüfus önemli fiziksel kayıplara uğramıştı, frengi, trahom gibi bulaşıcı hastalıklar taşıyordu. Ayrıca nüfusun tarımsal üretimde yararlı olmasını engelleyen sıtma, tüm ülke yüzeyine yayılmıştı. Ülke nüfusunun yüzde ellisine yakını sıtmadan etkileniyordu⁷. Bu nedenle Radikal Modernite döneminde nüfus sorununun çözümü için halk sağlığı programlarına öncelik verildi.⁸ Sıtma mücadelesi için 1924-1948 yılları arasında 61 bin 592 hektar sulak alan/bataklık kurutuldu.

Cumhuriyetin tarım alanına yaklaşımı, iki temel çizgi içinde geliyordu. Bunlardan birincisi “halkçılık”tı, diğeri de “bilimin yol göstericiliği” idi. Cumhuriyetin Radikal Modernite projesinin 1920’li yıllardaki tarıma yaklaşımı da bu iki ilke çerçevesinde oldu. Tarımın kritik işgücü problemini çözebilmek için nüfus/sağlık sorununa bilimin yol göstericiliği çerçevesi içinde halk sağlığı politikaları/uygulamaları geliştiriliyordu. Halkçılık ilkesi de kendisini aşar vergisinin kaldırılmasında ortaya koymaktaydı.

İzmir İktisat Kongresi’nde ittifakla alınan kararın paralelinde 17 Şubat 1925 tarihinde 552 sayılı

yasayla “aşar vergisi” yürürlükten kaldırıldı. Aşar kaldırıldığında, bütçe gelirlerinin yüzde 28,6’sı gibi çok büyük bir bölümünü oluşturuyordu. Tarım gelirleri İkinci Dünya Savaşı’nda üç yıl için alınan Tarım Mahsulleri Vergisi dışta bırakılınca, Türkiye’de 1925 ve 1963 yılları arasında tarım kesimi gelirleri tamamen vergi dışı kalmış oldu.⁹ 1924 yılında aşar vergisine ağnam ve arazi vergileri eklendiğinde, tarımdan alınan vergilerin toplamı bütçe gelirlerinin yüzde 35’ini oluşturuyordu. Aşarın kaldırılması devlet gelirlerinde önemli bir boşluk yarattı. Bu boşluğu bir yandan tarımdan alınan, arazi ve ağnam vergilerinin arttırılmasıyla, öte yandan vergi yükünü kentli kesime aktarmak için 1926 yılında “Umumi İstihlak Vergisi” konuldu. Bu vergi 1927 yılında “Muamele Vergisi”ne dönüştürüldü. Bu verginin kaldırılmasının mültezim karşısında ezilen küçük ve orta ölçekli üreticileri rahatlattığı söylenebilir.

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki tarım politikasının, iki konuda iyileştirmeye gittiği görülmektedir. 2 Aralık 1925 tarihinde 682 sayılı “Her Nevi Fidan ve Tohumların Meccanen Tevzii ve Devlet Uhdesinde Bulunan Arazinin Fidanlık İhdası İçin Ziraat Vekaletine ve İdarei Hususiyelere Bila Bedel Tefvizi Hakkında” kanun çıkarılmış, İstanbul’daki Yeşilköy ıslah istasyonunu izleyerek, Eskişehir, Adapazarı ve Ankara tohum ıslah istasyonları kurulmuştur. Ama bu tohumların miktarındaki ve dağıtılma mekanizmaları bakımından yetersizlik etkilerinin bu yıllarda sınırlı kalmasına neden oluyordu.

Cumhuriyetin bu yıllardaki tarım politikasının ikinci ayağını emeğin kıt olması dolayısıyla ekilebilir toprakların büyük ölçüde boş kalması,

“
Cumhuriyetin ilk yıllarındaki tarım politikasının, iki konuda iyileştirmeye gittiği görülmektedir. 2 Aralık 1925 tarihinde çıkarılan 682 sayılı "Her Nevi Fidan ve Tohumların Meccanen Tevzii ve Devlet Uhdesinde Bulunan Arazinin Fidanlık İhdası İçin Ziraat Vekaletine ve İdarei Hususiyelere Bila Bedel Tefvizi Hakkında" Kanun çıkarılmış, İstanbul'daki Yeşilköy İslah istasyonunu izleyerek, Eskişehir, Adapazarı ve Ankara tohum İslah istasyonları kurulmuştur.

sorununu çözebilmek için Birinci Dünya Savaşı öncesinde girmeye başlayan traktörlerin kullanılmasını teşvik etmek ve bu yolla tarımda kullanılan toprak miktarını artırmaya çalışmak olmuştur. Bunun için 2 Şubat 1926 yılında 752 sayılı yasa ile -tarımsal araçların kullandığı yakıtlar ile tarımsal üretimde kullanılan gübre ve tarımsal mücadele ilaçları gibi- kimyasal girdiler gümrük ve istihlak vergilerinden muaf tutulmuşlardır. Bu yasa etkili olmuş ve yasa çıktığında 600 olan traktör sayısı 1929 yılında 2003'e yükselmiştir. Bir yandan bu traktörlerin işlerliğini sağlayacak servis sistemlerinin kurulamayışı, öte yandan 1929 yılında yaşanan büyük krizin tarımsal ürünlerin fiyatlarında yarattığı büyük düşüş ve petrol fiyatlarının yükselişi, traktörlerin tarımda kullanılışını ekonomik olmaktan çıkarmıştı. Bu durumda Hükümetin Türkiye tarımının birinci makinalaşma hamlesini sürdürülemez hale gelmiştir.⁹

Yeni ekonomik koşullar modern tarım araçlarından vazgeçilmesi anlamına gelmiyor, yeni koşullara uygun bir yolun araştırılması anlamına geliyordu. Bu bağlamda traktör kullanımının yaygınlaşmayı üzerine çekim gücü olarak ökünün yerine atın kullanılması teşvik edilmeye başlandı. 19. yüzyılın son yirmi yılında saban yerine girmeye başlayan demir pullukların kullanımı yaygınlaştırılmaya çalışıldı. Bu yıllarda pullukların Türkiye'de imal edilir hale gelmiş olması da yaygınlaşmasını kolaylaştırıyordu.

1929 Ekonomik Krizi Cumhuriyetin Ekonomik Politikalarını Yeniden Biçimlendiriyor

Kurtuluş savaşı bitmiş, Lozan Barış anlaşması yapılmış ve Cumhuriyet ilan edilmiştir. Uygulanan müdahaleci olmayan ekonomi ve tarım politikaları içinde, Türkiye ekonomisi kendisini toparlamıştır. Şevket Pamuk'un yaptığı tahmine göre 1929 yılında Türkiye'de kişi başına gelir 1914'teki kişi başına gelir düzeyini yakalamış bulunuyordu.

29 Ekim 1929'da New York Borsası'nın yaşadığı Kara Cuma'da başlayan büyük dünya ekonomik krizi, Türkiye'yi de sardı. Ekonominin krize girmesi genel olarak, Türkiye'nin ekonomi ve tarım politikalarında önemli değişimler getirdi. Fiyatlar tarım ürünleri aleyhine döndü. Bir litre benzin 1927 yılında 1,60 kg buğdayla alınırken, 1931 yılında 3,46 kg. buğdayla alınmaya başladı. Yine 1927 yılında 1 metre pazen kumaş 2,71 kg. buğday ile satın alınırken, 1931 yılında 6,80 kg. buğdayla satın alınmaya başlanmıştı. Yaşanan kriz, çevre ülkelerin tarıma dayalı ihracatlarında çok büyük düşüşler yarattı. Türkiye'nin tarımsal ihracatı çeşitlenmiş ürünlere dayandığı için diğer çevre ülkeler oranla daha az kayıp yaşamasına rağmen azalma yine de yüzde 40'lar düzeyini buluyordu. Krizin etkisi, Türkiye tarımının dış pazarlara yönelmiş, uzmanlaşmış üretim yapan kesimleri üzerinde çok yıkıcı olmuştu. Yerel pazarlar için ya da geçimlik üretim yapan yörelerde krizin etkisi azalıyordu.

Türkiye krizi, Türk parası hızla değer kaybetmeye başlayınca fark etti. Türkiye önce, 20 Şubat 1930'da Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu'nu çıkardı. Türk parasının değeri denetim altına alındı. Türkiye'nin temel ekonomik kaygısı dış ödemeler dengesini düzeltmekti. Bunun için ithalatı azaltmak, ihracatı artırmak gerekiyordu. Lozan Antlaşması'nda üzerinde anlaşılan süre dolunca, 1929 yılında Türkiye gümrük duvarlarını yükselterek sanayisini koruma altına almıştı. İthalatını da azaltmaya yönelmiş bulunuyordu.

Gümrük duvarlarındaki yükselme içteki sanayi ürünlerinin fiyatını da arttırmış bulunuyordu. Ama kriz sonrasında ihracatı artırmak çok zorlaşmıştı, Türkiye ihracatının çok büyük bölümü tarım ürünlerinden geliyordu. Dünyada tarım fiyatları büyük bir düşüş yaşamıştı. Gerek dış dünyada, gerek Türkiye’de olsun fiyat makası tarım aleyhine geliyordu. Yaşanan ekonomik kriz bir kentli krizinden çok köylünün krizi haline gelmişti.

Türkiye ihracatını artırmayı bu düşük tarım ürünleri fiyatlarıyla gerçekleştirecekti. Bu fiyatların düşmesinde, dünya tarım piyasasına Sovyetler Birliği’nin doping etkisi, Türkiye’nin ihraç pazarlarını oluşturan ülkelerin, kriz dolayısıyla ithalatlarını kısıtlamalarının, Türkiye’nin ihracat pazarını daraltmasının ve Kurtuluş Savaşı sonrasında İzmir’den ayrılan Rum ve Ermeni tüccarların Trieste’de yerleşerek Ege’den olan ihracatı denetlemelerinin önemli payları bulunuyordu. Bir yandan devletin mali gücünün sınırlılığının ve kurumsal yapısının olanak vermemesi dolayısıyla o yıllarda devlet tarım ürünlerini satın alarak fiyatların düşmesini engelleme olanağı bulunmuyordu.

1927 nüfus sayımına göre mesleği tarım olanların oranı yüzde 81,6 idi. Tarımda yaşanan bu kriz, toplumdaki huzursuzluğu artırıyordu. Bu huzursuzluğun azaltılması için kurulan Cumhuriyetçi Serbest Fırka yaşanan toplumsal gerilimi azaltmamış; daha da açıkça görülmesine neden olmuştu. Bu fırkanın kapatılması sonrasında Mustafa Kemal, bir teknisyenler ve siyasetçiler grubuyla birlikte, Cumhuriyet Halk Fırkası’nın (CHF) programını ve kadrolarını yenilemek için 18 Kasım 1930 ile 4 Mart 1931 arasında üç ay süren bir yurt içi seyahate çıktı, halkın nabzını tuttu. Bu seyahat sırasında gelişen düşünceler 10-18 Mayıs 1931’de toplanan CHF’nin Üçüncü Büyük Kongresi’nde yeni bir parti programı geliştirildi. Bu kongrede C.H. Fırkası’nın Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik, İnkılapçı vasıflarının onun değişmez özelliği olduğu kabul edildi. Bunun sembolik ifadesi de altı ok olarak yerleşti.

CHF bundan böyle tarımda yaşananlara/sorunlara devletçilik ilkesi içinde çözüm bulacaktı.”

Türkiye’de devletçiliğin kabul edildiği dönemde, tarım ürünlerinin fiyatları çok düşmüş durumdaydı. O yıllarda Türkiye’de hububatın ağırlıklı olduğu bir tarla tarımı bulunuyordu. Bahçe tarımı ve hayvancılık yeterince gelişmemişti. Türkiye, tarım politikasını bu koşullar içinde formüle etmek durumundaydı; ülkenin beslenmesini ithalata baş vurmadan karşılamalıydı. Kurmaya çalıştığı, pamuklu ve yünlu dokuma fabrikalarının, şeker fabrikalarının, kendir, gülyağı ve ispiroto fabrikalarının ham maddeleri ülke tarımı tarafından üretilmeliydi. İhracatı çoğaltabilmek için de Türkiye’deki tarımın dünya pazarında tutunabilmesi için de standartlaşması başarılabilmeliydi. Türkiye bu amaçları tarım ürünlerinin fiyatlarının düşük olduğu bir ortamda gerçekleştirecekti. Bu fiyatlarla büyük kapitalist işletmeleri geliştirme olanağı yoktur. Bu nedenle tarım politikaları küçük ve orta boy işletmelerce gerçekleştirilme durumunda bulunmaktadır. Çiftçi varlığını sürdürmek için kendi emeğini sömürmek durumunda kalmaktadır. Bu politikaları uygularken Türkiye aynı zamanda da ürün yelpazesini çeşitlendirmeye çalışacaktır.

Türkiye’nin devletçiliğe geçmesi genellikle sanayi planları üzerinden değerlendirilmektedir. Ama devletçiliği değerlendirirken, Cumhuriyetin bu yıllarda yaptığı, tarımın devlet eliyle yönlendirilmesinde yararlanabileceği yeni kurumsal düzen-

“Türkiye’nin devletçiliğe geçmesi genellikle sanayi planları üzerinden değerlendirilmektedir. Ama devletçiliği değerlendirirken, Cumhuriyetin bu yıllarda yaptığı, tarımın devlet eliyle yönlendirilmesinde yararlanabileceği yeni kurumsal düzenlemeleri ve altyapıyı geliştirmesini ihmal etmek önemli bir eksiklik yaratmaktadır.”

lemeleri ve altyapıyı geliştirmesini ihmal etmek önemli bir eksiklik yaratmaktadır. Devletçilik ilkesinin benimsenmesinden sonra Ziraat Vekaleti kendisine bağlı kurumları bu yönde geliştirmiştir.

Bu dönemde devlet, ihracatı artırmak istemekteydi. İhracat fiyatları o kadar düşüktü ki, üreticinin ürününü İzmir limanına götürmek için demiryollarına ödediği yüksek taşıma fiyatları müstahsile bir gelir sağlama marjı bırakmamaktaydı. Devlet demiryolu, şirketlerinden taşıma fiyatlarını düşürmesini istedi. Bu yabancı şirketler zarar ettiklerini söyleyerek taşıma ücretlerini düşürmedi. Bunun üzerine yabancı demiryolu şirketleri satın alınmış ve taşıma tarifeleri önemli ölçüde düşürülerek tarım ürünlerinin ihraç edilebilirliği sağlanmıştır. İşin ilginç yanı taşıma tarifelerinin düşmesi üzerine taşınan yük miktarı artınca, demiryollarının bu hatları kâr eder hale geldi.

Devlet ihracatın artırılması ve Tireste'deki Türkiye'den göç eden tüccarların Ege tarım üretimi üzerindeki denetimini kırmak için bir yol aramaya başlamıştı. İktisat Bakanlığı'nda ilk gelişen alternatif, bir "İhracat Ofisi" kurmak olmuştu. Tüccarların itirazlarıyla karşılaşan bu çözümün yerine, Tarım Satış Kooperatifleri kurulması yoluna gidilmişti. Kriz sonrasında İzmir'de tüccarların "alabes" yaparak fiyatları düşürmesi üzerine, üreticiler ile tüccarlar arasındaki çatışma artmıştı. Çözüm, kooperatifçilik geçmişi bulunan Ege'de bir tarım satış kooperatifinin kurulmasıyla bulunmuş oldu.¹² 1937'de İzmir'de Tarış Üzüm ve İncir Birliği, 1938'de Fiskobirlik, 1940'da Çukobirlik kuruldu.

Cumhuriyetin halkçılık ilkesi, tüccar karşısında üreticiyi Ziraat Bankası'nın olanakları içinde korumaya çalışılmasıyla açığa çıkmıştı. 1927 yılından itibaren bir yandan tahıl fiyatlarında yıl içindeki dalgalanmayı azaltmak, bu yolla üreticiyi korumak için Ziraat Bankası'na 6 milyon liralık kredi açılarak buğday alımıyla yetkilendirildi. Ziraat Bankası bu amaçla silo yapımına girişti ve faaliyetlerini 1938 yılında Toprak Mahsulleri Ofisi

“ Cumhuriyetin halkçılık ilkesi, tüccar karşısında üreticiyi Ziraat Bankası'nın olanakları içinde korumaya çalışılmasıyla açığa çıkmıştı. 1927 yılından itibaren bir yandan tahıl fiyatlarında yıl içindeki dalgalanmayı azaltmak, bu yolla üreticiyi korumak için Ziraat Bankası'na 6 milyon liralık kredi açılarak buğday alımıyla yetkilendirildi. Ziraat Bankası bu amaçla silo yapımına girişti ve faaliyetlerini 1938 yılında Toprak Mahsulleri Ofisi kuruluncaya kadar sürdürdü. ”

kuruluncaya kadar sürdürdü.¹³ Küçük üreticinin ezilmesinin en etkili mekanizmasını tefeci-tüccarlar oluşturuyordu. 1 Haziran 1929'da çıkarılan 1470 sayılı Zirai Kredi Kooperatifler Kanunu, tefeci tüccarın faaliyet alanını, Ziraat Bankası'nın bu alana ayırabildiği kredi miktarıyla sınırlı olmak üzere azaltmıştı.

Bu dönemin devletçiliğinin tarım alanına getirdiği olumlu bir diğer gelişme, devlet sanayiinin ham madde talebini karşılamak için yapılan üretim olmuştu. 1934 yılında şeker fabrikalarının sayısının dörde çıkmasından sonra 64 bin 700 çiftçi, 32 bin 500 hektar alanda şeker pancarı üretir hale gelmişti. Şeker pancarı üretimi köylüye modern tarım alışkanlıklarının kazandırılmasını gerektiriyordu. Şeker pancarı eken köylü pulluk kullanmaya, tarımsal mücadele yapmaya, gübreden yararlanmaya alıştırılıyordu. Bu nedenle hükümet, şeker pancarı üretimini tarımsal modernleşmenin bir aracı olarak görüyordu.

Cumhuriyetin aydınlanmacı anlayışı içinde tarımın geliştirilmesine devlet eliyle müdahale etmekteki en önemli aracı, eğitim araştırma faaliyetlerinde yapılan atılım olmuştu. 1933 yılında Von Humbolt'un araştırmacı üniversite geleneğine uygun olarak, Yüksek Ziraat Enstitüsü kurulmuştu. Bu tarihten sonra, Türkiye'de tarım alanındaki araştırmalarda önemli bir sıçrama oldu. Von Humbolt Üniversitesi'nde araştırma enstitü-

ler halinde örgütlenmekteydi¹⁴. Bu dönemin Yüksek Ziraat Enstitüsü'nde çok sayıda araştırma enstitüsünün kurulması bir başlangıçtı. Bunlardan sonuç alınabilmesi için tarımsal alanın değişik dallarında uzmanlaşmış araştırma/deneme kuruluşlarıyla tamamlanmış olması gerekmektedir. Türkiye de bu dönemde bu tür kuruluşların geliştirilmesine ağırlık verilmişti. Bu kurumları; a) tarla tarımı, b) bağ bahçe tarımı, c) hayvancılıkla ilgili gruplara ayırarak ele alalım.

Tarla tarımında ıslah ve mücadele örgütlenmesi pratikte üç kademeli olarak gelişmiştir denilebilir. Birinci kademeyi oluşturan ıslah ve deneme istasyonlarında ya yeni bitki türleri bulunacak ya da ıslah edilecekti. İkinci kademede deneme tarlalarında bu bulunan türler için en uygun yetiştirme teknikleri araştırılacak ve köylünün görmesi sağlanacaktı. Üçüncü kademeyi oluşturan devletin üretme çiftliklerinde ıslah edilmiş tohumlar yeterli miktarda yetiştirilerek köylülere dağıtılacaktı. Tarla ürünlerindeki bu üç kademeli gelişme farklı ürünlerde farklı kurumlar eliyle gerçekleştirilmişti. Hububat ve bakliyat Ziraat Vekaleti'ne bağlı kuruluşlar eliyle, Pamukta Ziraat Vekaleti'ne bağlı bir müdürlük eliyle, şeker pancarında Şeker Fabrikaları eliyle, tütünde ise TEKEL eliyle uygulanmıştı.

İlk yıllarda kurulan tohum ıslah istasyonlarına 1931 yılında Eskişehir'de kuru tarım deneme istasyonu, 1936 yılında Kayseri'de yem bitkileri istasyonu, 1937 yılında Antalya'da sıcak iklim bitkileri ıslah istasyonu, 1938'de Erzurum, 1944'de Samsun tohum ıslah istasyonları kurulmuştur. İkinci kademe olarak üzerinde çok konuşulmasına rağmen deneme tarlalarının kurulması Ordu, Çorum ve Erzincan'da kurulanlarla sınırlı kalmıştır. Bunların dışındaki denemeler Ziraat Vekaleti teknisyenlerince yönetilen Mustafa Kemal'in örnek çiftliklerinde (Ankara Orman Çiftliği, Yalova'da Millet ve Baltacı Çiftlikleri, Silifke'de Tekir ve Şövalye Çiftlikleri, Dörtöl'de Karabasmak Çiftliği, Tarsus'ta Piloğlu Çiftliği) yapılmıştır.

Bu aşamada üçüncü kademe tohum üretme çiftlikleri henüz kurulamadığı için, araştırma ile geliştirilen tohumların yeterli miktarlarda yetiştirilerek köylülere dağıtılması hep bir sorun olarak kalmıştır.

Bağ ve bahçe tarımı alanına, bağcılık, meyvecilik, zeytincilik, çaycılık ve sebzecilik faaliyetleri girmektedir. Bu alanda araştırma ve deneme faaliyetlerinin yapılması ve yetiştirilen yeterli sayıda fidanın halka dağıtılmasını sağlayacak "numune bahçeleri", "fidanlık ve meyvecilik ya da bahçecilik istasyonları"ndan oluşan bir ağın kurulması gerekmektedir. Bu sistemin kurulması, Cumhuriyet'in tarım faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi hedefinin gerçekleştirilmesi için kritik bir öneme sahipti. Bu konudaki örgütlenme, bir yandan merkezi yönetim diğer yandan da il özel idareleri tarafından geliştiriliyordu.

Meyvecilik konusundaki örgütlenmede gelişmeler, 1930'lu yılların ikinci yarısında gerçekleşti. İlk bahçe kültürleri istasyonları İstanbul-Büyükdere, Antalya, Aydın, Arifiye, Çanakkale, Gaziantep, Giresun, İzmir, Kastamonu, Kütahya, Rize ve Malatya'da yer aldı. Alanya, Denizli, Düzce, Edirne, Erzincan, Elazığ, Niğde, Ödemiş ve Tarsus'ta da fidanlık kuruldu. Atatürk'ün çiftliklerinde de meyvecilik denemeleri yapılmıyordu.

Bu dönemde bağ ve bahçe tarımının hemen hemen her alanında araştırma faaliyetleri örgütlenirken, sebzecilik alanında ayrı bir örgütlenme olmamıştır. En çok önem verilen konularda bile, dağıtılan fidan sayısı gereksinmeye göre düşük kalmıştır. Buna rağmen fındık, kurutulacak incir, çekirdeksiz üzüm alanlarında önemli ölçüde standardizasyon sağlanmıştır. 1937 yılında İzmir-Bornova'da bir zeytin fidanlığı, aynı yılda Rize'de Hayrat çay fidanlığı kurulmuştur. Bu dönemde özellikle narenciye üretiminde önemli gelişmeler yaşanmıştır.

Hayvancılıkta ıslah faaliyetleri/araştırmaları; koyunculuk, tiftik keçisi, sığırcılık ve at yetiştirme konusunda yoğunlaşmıştır. İlk üç alandaki faaliyet hem beslenme hem de sanayi girdisi

olarak, hem iç tüketim hem de ihracatın artırılması için önem kazanırken, ata verilen önemin artışı tarımda çeki hayvanı olarak öküzün yerine geçirilmek istenmesi yatıyordu. Dönemin zootekni politikasına göre yerli hayvanların niteliklerinin düzeltilmesi ve verimlerinin artırılması için belli bölgelerde yerli ırklar saf seleksiyona tabi tutuluyordu. Ayrıca Ziraat Vekaleti'nce belirlenmiş bölgelerde atlarda Arap, Nonius, İngiliz aygırları, sığırlarda Montofon boğaları ve koyunlarda Merinos ve Kargül koçları ile tesalüp (ıslah) yapılması politikası benimsenmiş bulunuyordu.¹⁵ Bu politikaları uygulamak için haralar, yetiştirme çiftlikleri, aygır depoları, inekhaneler ve aşım duraklarından oluşan bir sistem kurulmaya çalışılıyordu. Bu örgütlenmenin geliştirilmesi Ziraat Vekaleti ve İl Özel İdareleri'nce sağlanıyordu.

Bu sistemin geliştirilmesinde Osmanlı döneminden devralınmış bulunan Karacabey çiftliğine/harasına, 1928'de Sultansuyu, 1929'da Çukurova (Mercimek), 1934'te Konya ve Çifteler haraları eklenmiştir. Başlangıçta Karacabey çiftliği içinde yetiştirilen merinos koyunları için daha sonra Bandırma'da bir merinos çiftliği kurulmuştur. Türk Tiftik Cemiyeti de Lalahan ve Yerköy'de tiftik keçisi yetiştirme çiftliği kurmuştur. Ziraat Vekaleti'nce de Çifteler, Uzunayla, Mercimek, Ilica, İnanlı, Kazova, Boztepe, Göle'de inekhaneler tesis edilmiştir. Ayrıca şeker fabrikalarında ve Devlet Ziraat İşletmeleri'nde hayvancılığın geliştirilmesi için çalışmalar yapılmıştır.

Bu dönemde Türkiye'nin zirai eğitim ve araştırma/deneme kuruluşlarında yaşanan gelişmenin en somut göstergesi Cumhuriyetin 15. yılında, Aralık 1938'de Birinci Köy ve Ziraat Kalınma Kongresi'nin yayını olmuştur. Bu yayının hacmi ve kapsamı, kısa sürede Türk tarımı hakkında gerçekleştirilen önemli bilgi birikimini açık hale getirmektedir.

İkinci Dünya Savaşı'nın Getirdiği Koşullar, Devletin Tarıma Müdahalesinin Amaçlarını ve Araçlarını Değiştiriyor

İkinci Dünya Savaşı çıktıktan sonra Türkiye'nin izlediği dış politika, onu fiili olarak savaş dışı tutabilmiş olsa da zorlu bir savaş ekonomisi yaşamasını engelleyememiştir. Savaş döneminde, Türkiye savaş dışı kalabilmek için çok büyük bir ordu beslemek durumunda kalmıştır. Bir yandan seferberlik ilanı ile beslenmesi, öte yandan savaş koşullarında ihracat kanallarının büyük ölçüde tıkanmış olması, ülke ekonomisinin dengelerinin yeniden kurulmasını gerektirmiştir.

Böyle bir ordunun beslenmesi ve aktif olarak tutulması, bir yandan tarım alanından üretici emeğin ve hayvanın çekilmesi dolayısıyla üretim miktarında bir düşme yaşanmasına neden olmakta, öte yandan bu askerler ve orduda kullanılmaya başlayan çekim hayvanları, köyde bulundukları zamandan daha çok tüketmekteydiler. Daha az olan tarımsal üretimle, daha çoğalan bir tüketim talebi karşılanmaya çalışılmaktaydı.

Öte yandan savaş koşulları içinde, devletin milli savunma harcamaları yükselmisti. Bütçe açık veriyordu. Devlet bu açığı kapatmak için para arzını arttırıyor, vergi miktarlarını yükseltiyor, varlık vergisi gibi olağan üstü vergiler koyuyordu. Ama yine de Türkiye'de, savaşan ülkelerden bile çok, yüksek bir enflasyon yaşanıyordu. Gıda Maddeleri Geçim Göstergesi 1938'de 100 iken 1943 yılında 471,5'e, Toptan Eşya Fiyat Göstergesi 1938'de 100 iken 1943'te 590,1'e yükselmisti. Bu denetlenemeyen yükselişte, ordunun beslenmesi için gerekli gıda maddelerinin piyasadan alınmasının çok etkili olduğunun fark edilmesi üzerine, 1943 yılında Toprak Mahsulleri Vergisi konuldu. Bu vergi bir ayni vergiydi. Savaş içinde üç yıl uygulanan vergi, ürünlere göre yüzde 8 ve yüzde 12 olarak alınıyordu. Bu verginin konulmasına para-

lel olarak, devlete bazı ürünlerden toprak büyüklüğüne göre farklılaşan oranda rayiç fiyatla ürünü satın alma yetkisi verildi. Bu iki mekanizma bir araya gelince, devlet orduyu ve şehirleri beslemek adına gerekli ürünleri sağlamak için piyasaya çıkmak zorunluluğundan kurtulmuş oldu. Bu tarihten itibaren fiyat artışları denetim altına alındı, hatta bir ölçüde gerileme yaşandı. Hem artan gıda maddesi taleplerini karşılamakta hem de savaşın finansmanını sağlamak bakımından tarım kesimi çok büyük bir yük yüklenmiş oldu.¹⁶

Savaş koşulları içinde devlet, yönetimin elini güçlendirmek için 18 Ocak 1940'ta 3780 sayılı "Milli Korunma Kanunu"nu çıkardı. Bu kanun hükümeti, üretimi artırmak için üretim tesislerine ve ulaşım araçlarına el koyarak işletmek, fiyatlarını saptamak, dağıtım faaliyetlerini üstlenmek, çalışma koşullarını belirlemek gibi çok geniş yetkilerle donatıyordu. Bu kanun hükümlerine göre yapılan düzenlemelere uymayanlar hakkında ceza hükümleri getiriliyordu. Hükümetin ilgisinin esas yoğunlaştığı alan, temel gıda maddelerinin sağlanmasıydı ve bunun içinde de hububat, en önemli yeri tutmaktaydı. Bu bağlamda ana sorun, hızla büyümüş olan ordunun ve kentli nüfusun ekmek ihtiyacını karşılamak olmuştu. 1942 yılının başından itibaren ihtiyaç ile üretim arasındaki uyumu sağlamak için, ekmek dağıtımında karne usulü uygulanmaya başlanmıştı.

Savaş koşullarında ekonomisinin işlerliğini sürdürebilmesi için alabileceği önlemler konusunda Milli Koruma Kanunu, hükümete önemli yetkiler veriyordu. Ama devletçilik döneminde tarım alanında devletin müdahalesine olanak vermek için oluşturulan alt yapı, Milli Koruma Kanunu'nun getirdiği müdahale olanaklarını hayata geçirmek için yetersiz kalıyordu. Bu nedenle Milli Korunma Kanunu'nun kapsamında verilen kararların uygulanması için yeni kurumsal ve fiziksel alt yapılar geliştirildi.

İkinci Dünya Savaşı içinde ordunun ve kentli nüfusun beslenmesi için temel gıda maddelerinin dağıtımında karne sisteminin uygulanabilmesi

“Savaş koşullarında ekonomisinin işlerliğini sürdürebilmesi için alabileceği önlemler konusunda Milli Koruma Kanunu, hükümete önemli yetkiler veriyordu. Ama devletçilik döneminde tarım alanında devletin müdahalesine olanak vermek için oluşturulan alt yapı, Milli Koruma Kanunun getirdiği müdahale olanaklarını hayata geçirmek için yetersiz kalıyordu.”

için yeterli depolama kapasitesine sahip olması gerekmektedir. Bu bakımdan 24 Haziran 1938'de Toprak Mahsulleri Ofisi'nin (TMO) kurulması bir dönüm noktası olmuştu. Ofis kurulduğunda devletin elindeki toplam silo kapasitesi 61.000 tondur. O yılda devletin silo gereksinimi 200.000 ton olarak ön görülüyordu. Yine o yılda tüccarların ve değirmencilerin elinde bulunan stoklama kapasitesi devletin elinde bulunanlardan fazlaydı. Ofisin kurulduğu yıllarda İstanbul, İzmir, Afyon, Konya, Diyarbakır, İskenderun, Samsun bölge müdürlükleriyle; İstanbul, Afyon, Tekirdağ, Mersin, Yerköy, Trabzon şube müdürlükleri kuruldu. Ofisin ülkeye dağılmış 270 daimi ajansı ve 6'sı satış işlevi gören 33 ekibi bulunuyordu. Savaş içinde alınan kararlar Toprak Mahsulleri Ofisi'nin görevlerini sürekli artırdı. Savaş sona erdiğinde TMO toplamda 685 bin tonluk bir stoklama kapasitesiyle çalışır hale gelmişti.

Savaş içinde devletin özellikle tahıl üretiminde yaşanan azalma karşısında bulabildiği yollardan biri boş bulunan hazine toprakları üzerinde devlet çiftlikleri kurarak kendisinin üretime girmiş olmasıdır. Türkiye 1937 yılında Zirai Kombinalar İdaresi'ni kurmuş bulunuyordu. Bu kurumun amacı teknik tarımın köylülere yaygınlaştırılması için ziraat makineleri, ziraat aletleri ve tarımsal ilaçlar satın alınarak, köylünün nadasına, ekimine, tarımsal mücadelesine yardımcı olmaktır. 1940 yılında Zirai Kombinalar'ın elinde, özellikle Amerika'dan gelen, 140 traktör, 170 biçer dö-

ver, 105 harman makinesi, 100 traktör pulluğu, 200 mibzer bulunuyordu. Hükümet 1940 yılında Ziraat Vekaleti'ne kaynak aktararak, devletin/hazinenin topraklarında Zirai Kombinalar'ınca üretim yapılmasına karar vermişti. 1941 yılında 11 yerde (Ankara, Polatlı, Eskişehir, Konya, Niğde, Kayseri, Afyonkarahisar, Yozgat, Amasya, Hatay ve Erzurum) kurak topraklar üzerinde, Eskişehir Kuru Tarım Deneme İstasyonu'nda geliştirilen tohumlar ve Zirai Kombinalar'ın elindeki zirai makineler kullanılarak üretime geçilmişti. Üretimde sağlanan başarı üzerine de 1943 yılında Ziraat Vekaleti *"devlet çiftlikleri kurmak ve devlet nam ve hesabına zeriyaat yapmak"* görevi verildi. 1942-1945 arasında 1 milyon 664 bin 150 dekar alanda 13 çiftlik kuruldu.

1 Ocak 1938'de çıkarılan 3308 sayılı yasayla Atatürk'ün kurduğu çiftlikler ve Ankara Bira Fabrikası'ndan oluşan işletmeler "Devlet Ziraat İşletmeleri" adı altında toplanmıştı. Savaşın sonuna kadar yedi çiftlik/tesis daha eklenmişti.

Bu dönemde Zirai Kombinalar'ın doğrudan doğruya üretime yönelmesiyle birlikte, Türkiye 28 Ocak 1943'te Milli Koruma Kanunu'na dayanarak Türkiye Zirai Donatım Kurumu kurulmuş ve *"her türlü ziraat alet, makine, vasıta ve malzemesini, suni gübreleri, zirai ilaç maddelerini, tohumlukları iç ve dış piyasadan sağlamak ve bunları imal ve istihsal ederek peşin ve taksitle satmak ve bu işler için lüzumlu olan her çeşit zirai, sınai ve ticari teşekkülleri doğrudan ya da dolaylı olarak kurmak, işletmek veya bunlara katılmak"*la görevlendirilmişti.

İkinci Dünya Savaşı İçinde Köylünün Yapabilirliği Geliştirilmeye Çalışılıyor

İkinci Dünya Savaşı içinde Türkiye'nin Milli Geliri'nde yüzde 27'lik düşme yaşanmış olmasına karşın, Türkiye bir yandan devletin tarım politikalarına müdahale kapasitesini arttırırken, öte

yandan köylünün yapabilirlik kapasitesini arttıracak iki önemli adım atmıştır. Bunlardan biri Köy Enstitüleri'nin kurulması, diğeri Çiftçiyi Topraklandırma Yasası'nın çıkarılması olmuştur.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) halkçılık ilkesi içinde köylünün güçlendirilmesi önemli bir yer tutuyordu. Ama yaşanan dünya krizi dönemlerinde köylülerin eğitiminin arttırılması konusunda radikal bir adım atılamamıştı. 1939 yılında toplanan Birinci Milli Eğitim Şurası'nda, köylerdeki ilköğretime öncelik verilmişti. 17 Nisan 1940 tarihinde çıkarılan 3803 sayılı "Köy Enstitüleri Kanunu" ve 19 Haziran 1942'de çıkarılan 4247 sayılı "Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Yasası" ve 9 Temmuz 1943'te çıkartılan 4459 sayılı "Köy Ebe-leri ve Sağlık Memurları Teşkilat Kanunu"nun getirdiği yasal çerçeve içinde "köyün canlandırılması" konusunda bir kampanya başlatıldı. 1944 yılına kadar 20 Köy Enstitüsü kuruldu, 1948 yılında buna bir enstitü daha eklendi. Hasanoğlu Yüksek Köy Enstitüsü, köy enstitülerinin öğretmenlerini yetiştirecek, köy eğitim sisteminin beynini oluşturacaktı. Köy Enstitüleri'nde pragmatik, iş içinde bir eğitim yaklaşımı uygulanıyordu. Öğrenciler, köyü bütünüyle tanıyan, elleri işe yatkın çocuklar arasından seçiliyordu. Bu sayede köy kültürünü ve hayat seviyesini yükseltmeye ve bu doğrultuda köy halkını da yetiştirmeye yarayan nitelikleri ve hünnerleri elde edeceklerdi. Köylünün modern araç ve metotlarla iş görmesine yol göstereceklerdi.

“ 17 Nisan 1940 tarihinde çıkarılan 3803 sayılı "Köy Enstitüleri Kanunu" ve 19 Haziran 1942'de çıkarılan 4247 sayılı "Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Yasası" ve 9 Temmuz 1943'te çıkartılan 4459 sayılı "Köy Ebe-leri ve Sağlık Memurları Teşkilat Kanunu"nun getirdiği yasal çerçeve içinde "köyün canlandırılması" konusunda bir kampanya başlatıldı. ”

Enstitülerin yetiştirdiği öğretmenler iki kademe halinde örgütlenmiş “bölge okullarında” ve “köy okullarında” köylülerin çocuklarını eğitecekti. Bu okullar ve köy öğretmeninin yaşayacağı konut, köylüler tarafından yapılacak, 4247 sayılı yasa uyarınca köy öğretmenine ekip biçeceği toprak, çeki hayvanı ve gerekli araç ve gereç sağlanacaktı. Savaş koşullarında devletin olanaklarının sınırlı olduğu bir dönemde bu kampanya başarılı olmuş, köy ilkokullarının sayısı 1938-1939 ders yılı içinde 6 bin 485 iken 1945-1946 yılında, köy ilkokullarının sayısı 12 bin 488’e yükselmişti. Bu dönemde köy okullarındaki öğrenci sayısı 446 bin 962’den 918 bin 276’ya, mezun sayısı 13 bin 264’ten, 99 bin 411’e yükselmişti. 1946-1947 yılında köy enstitülerinde yetiştirilmiş öğretmen sayısı 14 bin 298’e yükselmiş bulunuyordu. 1937-1946 yılları arasında öğretmen, usta öğretici ve öğrencilerin emeğiyle Köy Enstitülerinde 723 bina inşa edilmişti.¹⁷

Halkçılık ilkesinin bu dönemdeki ikinci önemli yansıması 1945 yılında 4753 sayılı “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu”nun çıkarılması olmuştu. Daha önceki bölümlerde gördüğümüz üzere Türkiye’de tarımsal üretimde kıt faktör toprak değil; emektir. Türkiye’de Milli Emlak 1933-1944 yılları arasında 676 bin hektar toprak dağıtmış bulunuyordu. 1944 yılında yapılan bir saptamaya göre, 1 milyon 372 bin 600 hektar daha dağıtılacak toprak vardı. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’nun gerekçesi hazırlanırken yapılan bir çalışmada saptananlara göre Türkiye’de topraksız ailelerin oranı yüzde 4.89, toprağı yetersiz ailelerin oranı ise yüzde 33,21’dir. Toprak sorunu olan ailelerin toplamı yüzde 38,10’a ulaşıyordu. Bu da yaklaşık olarak 1 milyon aile demektir. Toprak miktarı 5 bin dekardan fazla olan ailelerin miktarı 418’di. Yeterli emek bulunamadığı için bu toprakların ancak yüzde 5 ile yüzde 10’u tarla olarak kullanılıyordu.¹⁹

Hazırlanan yasada bir yandan da devletin elinde olan değerlendirilmeyen toprakların dağıtılarak üretimin artırılması amaçlanıyordu. Ülkedeki ortakçılık sisteminin tasfiyesi amaçlanıyordu.

Ortakçılık, hem millet hem toprak sahibi, hem de ortakçılar için zararlı görülüyordu. Bu nedenle Türkiye’nin topraklarının, sahipleri tarafından işlenmesi ilkesi gerçekleştirilmek isteniyordu. Bu yasanın hazırlıkları sırasında kurulan komisyonlarda büyük toprak sahiplerinin yer almasına özellikle dikkat edilmiştir. Toprak sahiplerinin rahatsız olduğu konu, dağıtılacak ya da büyük toprak sahiplerinin topraklarından alınacak miktarlar (5.000 dönüm üstü) değil, çiftliklerde çalışanlara toprak dağıtılacak olmasıdır. Büyük toprak sahipleri zaten kıt emek dolayısıyla topraklarını işletmemekteydi. Çiftliklerinde çalışanlara toprak dağıtılsa emek bulamayacaklardı. Onları ilgilendiren de topraktan çok emek olmuştur. Oysa bu kanunun yasalaşmasından Marshall yardımından gelmeye başlayacak traktörler onların ufuklarında henüz yoktur.

Büyük toprak sahiplerinin çok direnmelerine karşın kanun meclisten geçmiş, yönetmeliğin çıkarılması geciktiği için 20 Mayıs 1947’den sonra uygulamaya konulmuştu. İlk aşamada 25 Toprak Dağıtım Komisyonu kurularak her yıl 12 bin 500 ailenin topraklandırılmasını amaçlayan ve 20 yılda 250 bin aileye ulaşacak bir program hazırlanmıştı.

Toprak dağıtılması gereken aile sayısının bir milyon olduğu hatırlanırsa, bu yavaşlatılmış bir programdır. İlk uygulamalar, Eskişehir Merkez, Tire, Denizli Merkez, Sarayköy, Antalya Merkez ve Serik ilçelerinden başlatılmıştır. Büyük toprak sahipliğinin yoğun olduğu Güneydoğu Anadolu ilçelerinin bırakılıp gelişmiş Batı Anadolu ilçelerinden başlatılmış olmasının arkasında, ilk deneylerde başarı elde etme kaygısının bulunduğu söylenebilir. Ama 1948 yılında yasanın muhaliflerinden büyük toprak sahibi Cavit Oral’ın tarım bakanı olarak atanması, artık bu yasanın uygulanması için uğraş verilmeyeceğinin bir göstergesi olmuştur.¹⁸

1930’lar dünyası Türkiye’de köylülerin/çiftçilerin kaybettiği yıllar olurken, 1938-1947 yılları arası kazandıkları yıllar olmuştu. Geçimleri bu yıllar arasında yüzde 14 iyileşmişti.²⁰

4 1948-1980 Yılları Arasında İzlenen Popülist Modernite Yaklaşımının Tarıma Yansımaları

1948-1960 Yılları Arasında Türkiye Tarımında Yaşananlar

İkinci Dünya Savaşı sona ererken Türkiye’de çok partili rejime geçiş arayışları başlamıştı. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu taslağı TBMM’de konuşulurken CHP’nin içinden Demokrat Parti’nin (DP) kurulacağına işaretleri verilmişti. Çok partili rejime geçiş sırasında amaçlanan, iki partili sistemin kurulmasıydı. Demokrasi ile bir fikir özgürlüğü arayışından çok, tek parti içinde başarısız olan yetkilerin kötüye kullanılması- nın denetlenmesi istenilmekteydi. Bu iki partili sistem, komünizme ve laiklik karşıtlığına kapalı olacaktı. Çok partili rejime geçmek için yeni partilerin kurulmasına izin verildi, seçim kanununda genel oya dayalı tek dereceli seçim geçişine izin verildi. Tabii bu çok önemli bir değişiklikti. Artık iktidar olmanın tek yolu vardı. O da halktan oy alabilmektir. Artık halka rağmen halk için bir politikanın yolu kesiliyordu. Halkın eğilimlerine/duygularına duyarlı bir siyaset yapmak gerekiyordu.

7 Ocak 1946’da Demokrat Parti’nin kurulduğu açıklandı. Açıklanan programda Cumhuriyet Projesi’ne sadık kalınıyor ama bu programın popülist bir yorumuna yer veriliyordu. Çok partili rejime geçiş süreci devam ederken, CHP 19 Kasım 1947’de Yedinci Kurultayı’nı topladı. CHP 19 gün süren kurultayda programını popülist bir çizgide yeniden yorumladı. “Altı Ok” yeniden tanımlandı, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’nun gözden geçirileceği ilan edildi, Köy Enstitüleri’nin değiştirilme süreci de işlemeye başladı. Çok partili sisteme geçilince yarışan partilerin programlarının belirlenmesiyle bir-

likte, Cumhuriyet’in Radikal Modernite programının popülist bir moderniteye dönüşeceği de açıklık kazanmış oldu.²¹

Türkiye İkinci Dünya Savaşı’ndan çıktığında 127 tonluk bir altın stoku oluşturmuş bulunuyordu. Savaş esnasında birikmiş olan bu stoğu dolayısıyla, savaş sona erdiğinde, Türkiye’nin makine ve teçhizat ile motorlu araçları alabilmek için döviz sıkıntısı yoktu. Ama üretici konumundaki ülkeler, bu üretimlerini satarken savaşta tahrip olmuş ülkelerin yeniden imarına öncelik veriyordu. Bu yıllarda ABD, savaşta çok üretici hale gelen savaş ekonomisini krize girmeden barış ekonomisine dönüştürmek ve Avrupa’nın imarını hızlandırmak için Marshall Planı’nı açıklamıştı. Türkiye bu plandan yararlanmak için kredi talebinde bulunmuş, ama Türkiye savaşta tahribata uğramadığı için kredi talebi kabul edilmemiş, sadece ithal etmek istediği araç ve gereçlerde öncelik verilmesi kabul edilmişti. Türkiye bu öncelikten yararlanmaya çalışırken, 1948 yılına gelindiğinde Türkiye elindeki altın ve döviz stoğunun yüzde 42’sini harcamış bulunuyordu.²² Bu böyle süremezdi. Kredi sağlanmalıydı. Yeniden Marshall Planı’na başvuruldu. Bu kez Türkiye bir tarım ülkesi olarak Avrupa’nın gıda açığına katkı yapacağı gerekçesiyle Plan kapsamı içine alındı.

Marshall Planı temelde Türkiye’nin tarımsal gelişmesine katkı yapmaya yönelmişti. Bu yıllarda ABD’nin ve Dünya Bankası’nın Türkiye ekonomisi üzerinde yaptığı değerlendirme çalışmalarında, Türkiye’nin devletçilikten ve ağır sanayiye yönelmiş sanayileşmeden vazgeçmesi, özel sektöre ve tarıma ve tarıma dayalı bir sanayileşmeye önem vermesi önerilmişti.²³ Marshall Planı’nın Türkiye’de uygulanması bu doğrultuda oldu.²⁴

Yardımanın önemli bir payı Tarım Bakanlığı’na ayrıldı. Tarım Bakanlığı’nın savaş içinde geliştirdi-

ği Zirai Donatım Kurumu aracılığıyla 31 Aralık 1956'ya kadar direkt yardım ile Türkiye'ye 7904 traktör, 3631 biçer döver, onları gerektirdiği tarım araç ve gereçleri gelmişti. Ayrıca bu yolla gübreler, zirai mücadele ilaçları, veteriner ilaçları getirilmisti. Gerek zirai alet ve araçların, gerek gübre ve mücadele ilaçlarının seçiminde hububat ve pamuk ekimine öncelik verildiği görülmektedir.

Marshall Planı'ndan ayrılan fonların ikinci büyük kısmı savaş sırasında önemi daha iyi kavranmış olan TMO eliyle kullanıldı. 27 yerde çelik silolar kuruldu. Et-balık sanayiinde ve avcılıkta kullanılan balıkçı motorları, ağlar vb. ithal edildi. Beşiktaş, Haydarpaşa, İskenderun, Kayseri, Samsun, Zonguldak, Sinop, Trabzon ve Ereğli'de soğuk hava depoları, Trabzon'da balık yağı ve balık unu fabrikası açıldı. Bunların yanı sıra Ankara, Erzurum, Konya ve Zeytinburnu'nda et kombinaları kuruldu.

Marshall Planı kapsamı içinde sağlanan kaynakların bir bölümü, Türkiye Kara Yolları Genel Müdürlüğü tarafından karayollarının ülke iç pazarının bütünleşmesini sağlayacak ve Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü eliyle de sulanan tarımsal toprak miktarını artıracak alt yapı yatırımlarının geliştirilmesinde kullanıldı.

1948-1956 yılları arasında Türkiye, Marshall Planı'nın da katkısıyla, tarım öncelikli bir gelişme stratejisi izlemeye başlamıştı. Ülkede traktör sayısı 1.800'den 44 bine yükselmişti. Ekilen toprak miktarı da 15 bin 408 hektardan 24 bin 329 hektara yükselmişti. Bu tarihten sonra bir yandan Marshall planının sona ermesi, öte yandan Türkiye'nin dış ödemelerde yaşadığı denge sorunları yaşaması yüzünden traktör sayısındaki artış yavaşlamıştı. Traktör sayısı 1962'de ancak 49 bin düzeyine ulaşmıştı. Ekilen toprak miktarı da 25 bin 416 hektar varmıştı. 1954 yılında FAO'nun Harvey Oakes'e yaptırdığı erozyon haritasında erozyona uğramadan ekilebilir toprak miktarı 16.400 bin hektar olarak saptanmıştı. Bu sayı 1948 yılında ekilen toprak miktarına yakındır. Traktörlerin girişile marjinal topraklar sürülmüştü. Bu artışın 10 milyon hektarlık kısmı, çayır ve meraların tarlaya dönüştürülmesinden gelmişti²⁵. Ekilen top-

“
Marshall Planı'nın da katkısıyla 1948-1956 yılları arasında Türkiye, tarım öncelikli bir gelişme stratejisi izlemeye başlamıştı. Ülkede traktör 1.800'den 44 bine yükselmişti. Ekilen toprak miktarı da 15 bin 408 hektardan 24 bin 329 hektara yükselmişti.

rakların yüzde 35'i nadasa ayrılırken, ancak yüzde 65'inden ürün alınıyordu.

Bu dönemde gübre kullanımı ve sulama miktarı çok düşük olduğu için extansif tarım söz konusuydu. Üretim büyük ölçüde hava koşullarına bağlıydı. Hava koşullarına göre düzeltilmiş brüt tarımsal üretim değeri göstergesi 1950'de 100 iken 1956'da 169,9'a, 1962'de 184,3'e yükselmişti.

Türkiye'de tarımda böyle bir dönüşüm yaşanırken, kırdan hızlı bir kopuş da yaşanmaya başlamış bulunuyordu. Kentlerin nüfusu yüzde 6'lar düzeyinde büyüyordu. İlginçtir; 1948-1962 döneminde Traktör sayısında büyük artış olmasına karşın bu dönemde, Türkiye'de çift hayvanları sayısı da yüzde 9 artmış, hayvanla işlenen toprak miktarı 13.768 bin hektardan 21.000 bin hektara yükselmiştir.²⁶ Bu sayılar Türkiye'de tarım kesiminin toplam işgücü talebinde bir düşüş olmamasına karşın kırdan bir kopuş olmuştur. Bu durum köyde bir önceki dönemde iş gücünün etkin olarak kullanılmamakta olduğunu göstermektedir.²⁷ Tarım işletmelerinin yapısında yaşanan değişimler ve köyde kullanılamayan emeğe kentte talebin artması, o döneme kadar gözlemlenmeyen kitlesel bir göçü -yani kentleşme sürecini- hızlandırmıştır. Türkiye'de 1950'de yüzde 25,04 olan şehirli nüfus oranı, 1955'te yüzde 28,79'a, 1960'da yüzde 31,92'ye, 1965'te 34,42'ye yükselmiştir.

Demokrat Parti iktidarının ilk yıllarında tarıma ağırlık veren gelişme stratejisi, Kore Savaşı'nın yarattığı konjonktür dolayısıyla dış dünyada yüksek tarım ürünleri fiyatları dolayısıyla olumlu görünüyordu. Kore Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte, dış dünyada tarım ürünleri fiyatları düşünce, iz-

lenmeye başlayan popülist politikalar içinde, DP köylünün eline geçen gelirin düşmemesi için bir önceki dönemde gelişen tarımsal altyapıyı kullanarak, önce buğdayla başlayan daha sonra diğer ürünlere de yayılan yüksek fiyatlarla destekleme alımları yapılmaya başlamıştır. Köylüye yüksek para ödenmesine rağmen ekmek fiyatları sabit tutulunca, destekleme alımları Merkez Bankası'nın Toprak Mahsulleri Ofisi'ne açtığı kısa vadeli ve geri ödenmeyecek kredilerle finanse edilmeye başlamıştır. Bu durumda tedavüldeki para miktarı artınca yüksek bir enflasyon ortaya çıkmıştır. Bu konjonktürde tarımsal ihracatta önemli gerilemeler olurken, liberal bir ithalat rejiminin bulunması dolayısıyla dış ticaret açığı artmış ve döviz rezervleri de tükenmiştir.²⁸

Türkiye bu krizden çıkmak için Uluslararası Para Fonu (IMF) ve OECD ile müzakereler sonucunda büyük bir devalüasyon yapılarak Türk lirasının değeri 2 liradan 9 liraya düşürülmüştü. Bu müzakereler sırasında uluslararası kuruluşlar Türkiye'den ekonomisini planlı olarak yönlendirmesini istemişlerdi. Türkiye'de kamu oyuna duyurmadan 1958 yılında, Elektrik İşleri Etüt İdaresi'nde (Eİİ), Timbergen'in yönlendiriciliğinde plan çalışmaları başlatılmıştı. Siyasal ve ekonomik rejim kendisini yeniden üretmez hâle geldiğinde 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi gerçekleşti.

Planlı Ekonomiye Geçişin 1961-1980 Yılları Arasında Tarıma Getirdikleri

27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi sonrasında ekonominin, popülist politikalar dolayısıyla krize girmiş olması konusundaki özellikle aydın kesim arasındaki farkındalığın artması sonucu, planlı bir ekonomi yönetimi Türkiye'nin kurtuluşu olarak görülmeye başlanmıştır. Nitekim 1961 Anayasası'nda Devlet Planlama Teşkilatı bir anayasal kurum haline getirilmişti. 1963 yılında da Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı uygulamaya başlandı. Bu planlar kamu kesimi için emredici, özel sek-

“ Demokrat Parti iktidarının ilk yıllarında tarıma ağırlık veren gelişme stratejisi, Kore Savaşı'nın yarattığı konjonktür dolayısıyla dış dünyada yüksek tarım ürünleri fiyatları dolayısıyla olumlu görünüyordu. ”

tör için yol göstericiydi. Planda iç pazara dönük bir sanayileşme stratejisi seçilmişti. İthal ikamesi yaklaşımı benimsenmişti. Tarım kesimi için de aynı yaklaşım ön görülüyordu. Türkiye'nin bir önceki dönemde uygulamaya başladığı tarımı çeşitlendirme ve Türkiye'yi tarımda kendine yeterli haline getirme stratejisi bu dönemde de devam ediyordu.

Birinci Planı hazırlayan teknisyenler ekibi, sanayileşme sürecini hızlandırmak için büyük ölçüde vergi dışı kalan tarım kesimini vergilendirmek istiyorlardı. Bu taleplerini Başbakan İnönü'ye kabul ettirememişlerdi. Türkiye siyasetinin tarım kesimine ilişkin popülizmi aşılamamıştı.

Bu dönemde de tarımdaki popülist politikanın en önemli aracı, destekleme alımları olmuştur. Öncelikle 1932 yılında buğday alımıyla başlayan destekleme alımlarının kapsamı genişlemiştir. 1948 yılında destekleme alımları kapsamına 10 ürün giriyordu, 1962 yılında desteklenen ürün sayısı 12'ye yükselmişti. 1963'ten itibaren bir planlı ekonomiye geçilmiş olmasına rağmen desteklenen ürün sayısı 1970 yılında 20'ye yükselmişti. 1976 yılında ise sayı 23 olmuştu. Tarımsal katma değerın dörtte birini oluşturan koyun eti ve sığır eti fiyatlarına ise 1952 yılından itibaren müdahale edilmeye başlanmıştır.

Devlet tarım fiyatlarına üç mekanizmayla müdahale etmekteydi. Bunlardan birincisi destekleme alımları yapan İktisadi Devlet Teşekkülleri (Toprak Mahsulleri Ofisi, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., Et ve Balık Kurumu, Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu, Çay Kurumu), ikincisi Tekel Genel Müdürlüğü ve üçüncüsü Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri (Tariş, Çukobirlik, Fiskobirlik, Pankobirlik) olmuştu. Kooperatifler eliyle fiyatlara ilk

“

Devlet tarım fiyatlarına üç mekanizmayla müdahale etmekteydi. Bunlardan birincisi destekleme alımları yapan İktisadi Devlet Teşekkülleri (Toprak Mahsulleri Ofisi, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., Et ve Balık Kurumu, Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu, Çay Kurumu), ikincisi Tekel Genel Müdürlüğü ve üçüncüsü Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri (Tariş, Çukobirlik, Fiskobirlik, Pankobirlik) olmuştur.

”

müdahale 1950 yılında, İzmir ve Adana Birlikleri üzerinden pamuk fiyatlarına müdahale şeklinde başlamıştı. Bu alımlar dolayısıyla Tarım Satış Kooperatifleri'nin kayıpları Ziraat Bankası kredileriyle karşılanmış ve bu kredilerin yarısı Merkez Bankası'na reeskont ettirilmişti. Tekel Genel Müdürlüğü'nün ve İktisadi Devlet Teşekkülleri'nin alımları doğrudan Merkez Bankası'nca verilen kredilerle finanse edilmişti.

1970'li yıllarda fiyat oluşumuna müdahale edilen tarımsal ürünlerin katma değeri, toplam tarımsal katma değerın yüzde 60'a yakın kısmını oluştuyordu. Bu müdahaleler popülist kaygılarla yapıldığı için ürünler arası farklı oranda koruma yaparak bazı ürünleri özendirici, bazı ürünleri caydırıcı bir işlev görmemişti. Üretim kompozisyonu sabit kalmıştı. Tarım kesiminden yüksek fiyatlarla yapılan alımların neden olduğu zararların finansmanının karşılanma biçimi beraberinde yüksek enflasyon getirmiştir.²⁹

Yüksek fiyatla yapılan destekleme alımları büyüklüğü 25 dekara kadar olan ve tarım işletmelerin yüzde 58,86'sını oluşturan küçük hububat işletmeleri üretimlerini kendileri tükettiği için bu fiyatlardan yararlanamamışlar, genel olarak fiyat düzeyinin artışı dolayısıyla kayba uğramışlardır. Bu artışlar tarım kesimi içindeki gelir eşitsizliğini arttırmıştır. Yüksek tarım fiyatları uygulaması, büyük işletmelere yaramıştır. Popülist dönemde tarımsal yapıda bir değişme yaratmadan fiyat müdahaleleriyle çözüm aranması, başarılı olamıştır denilebilir.

Köy Kooperatifçiliğine Umut Bağlanıyor

■

Bu dönemin popülizminin bir başka mecrasını, köy kalkınma kooperatifleri oluşturmuştur.³⁰ Köy kalkınma kooperatiflerinin kurulmaya başlanması 1960'a kadar geriye gitmektedir. 1961 Anayasası'nda kooperatifçiliğin desteklenmesi açık olarak yer almıştır. Bu gerekçeyle Birinci Beş Yıllık Plan'da da kooperatifçiliğe öncelik verilmiştir. 1964'te 60-70 arasında kurulmuş köy kooperatifi bulunuyordu. Bu sayı 1966'da 558'e yükselmiş, 1163 sayılı kooperatifler kanunu 1969'da çıkarılmıştı. 1971 yılında kooperatif sayısı 2270'e çıktığında bu kooperatiflerin merkez birliği olan “Köy-Koop” kurulmuştu. Kooperatif sayısı 1975'de 5507'ye, 1980'de 8372'ye çıkmış bulunuyordu.

Bu kooperatifler, daha önceki dönemin tek amaçlı kooperatiflerinden farklı olarak, çok amaçlıydı. Üyelerine, alım, tüketim, satış, işleme, kredi sigorta vb. bütün hizmetleri birlikte vermekteydi. Bu kooperatifler bağımsız kooperatiflerdi ve geçmişteki gibi devletin vesayeti altında değillerdi. Bu kuruluş, sermayelerinin oluşmasında zorluk yaratıyordu. Bu kooperatiflerin gelişmesinde, dış ülkelere gönderilecek işçilere öncelik verilmesi etkili olmuştu. Bu kooperatiflerin projeye dayalı olarak kurduğu mandıralar, depolar, seralar, fabrikalar devletçe yüzde 70 oranında verilen hibelerle desteklenmişti.³¹ Bu projeler temelinde, tarımsal ürünleri değerlendirmeye ya da tarımsal girdi üretmeye yönelmişlerdi. Bir süre sonra bu sistemin çalışması için gerekli finansmanı sağlamak için bir Kooperatifler Bankası kurulması gereksinimi duyulmuş ve “Köy-Koop” eliyle bunun gerçekleştirilmesi için yapılan çalışmalar, 1980 sonrasında içine girilen yeni ekonomik politikalar içinde, sonuç vermemişti. (1980 sonrası Köy-Koop siyasal nedenlerle kapatılmıştır.)

Köy Kalkınma Kooperatifleri'nin ortaklarına, Avrupa'ya olan işçi göçünde öncelik verilmesinin önemli sonuçları olmuştur. Türkiye'deki köylüler, Türkiye'de büyük şehirlere uğramadan, doğrudan

en gelişmiş ülkelere göç etmişlerdir. Bu, onların gittikleri ülkelere uyumlarını zorlaştırmıştır. Uyumun güçleşmesi Avrupa'ya giden işçilerin Türkiye'ye yaptıkları döviz transferlerinin yüksek kalmasını sağlamıştır. 1965-1969 yılları arasında 100 milyon ABD doları civarında olan işçi döviz transferleri, 1970'li yıllarda 1 milyar ABD dolarının üstüne çıkmış, dış ödemeler dengesi açığının kapatılmasında önemli bir kalem haline gelmiştir.³² Bu dönemde Türkiye'de kente olan hızlı göç karşısında bulunan çözümün, gecekondu yapımının olduğu ve özellikle büyük kentleri gecekondu kuşaklarının sardığı hatırlanırsa, Avrupa'ya olan bu kitlesel göçün, Türkiye'nin büyük kentlerine olan göç baskısını bir ölçüde hafiflettiği söylenebilir.

Bu Dönemde Tarımın Yapısında ve Performansında Nasıl Bir Gelişme Yaşandı?

1962 sonrasında devlet sulama projelerine yatırımı arttırmıştı, çiftçiler de yeraltı suyu olanaklarını kullanarak suladıkları toprak miktarını arttırmaya başlamıştı. Ayrıca bu yıllarda, Meksika buğdayı gibi, yüksek verimli türler kullanılmaya başlanmıştı. Türkiye'nin 1962'de 49 bin olan traktör sayısı 1970'de 105 bine 1980'e 430 bine yükselmişti. 1962 yılında 295 bin 321 ton olan kimyasal gübre kullanımı ise, 1970'de 2 milyon 448 bin tona, 1980'de de 5 milyon 967 bin 488 tona yükselmişti. Bu sayılara bakarak, planlı dönemde pamuk ve şeker pancarı gibi endüstri ürünlerinden başlamak suretiyle entansif tarıma geçişin başladığı söylenebilir. 1970'li yılların ortalarında pamuk ve şeker pancarı üretiminin hava koşullarından etkilenmesi de azalmış bulunuyordu.

1948-1980 yılları arasında Türkiye tarımının yaşadığı popülist modernleşme süreci içinde, Türkiye kırsalındaki tarım işletmelerinin büyüklük dağılımında (yapı) önemli değişiklikler yaşanıyor. Bu değişmeyi yaratan değişik dinamikler bulunuyordu. Bu dinamiğin özgünlüğünü yaratan

“ Türkiye tarımının yaşadığı popülist modernleşme süreci içinde, Türkiye kırsalındaki Türkiye'nin tarım işletmelerinin büyüklük dağılımında (yapı) önemli değişiklikler yaşanıyor. Bu değişmeyi yaratan değişik dinamikler bulunuyordu. Bu dinamiğin özgünlüğünü yaratan süreçlerden biri tarlanın çekim hayvanlarıyla işlenmekten traktörlerle işlenmeye geçilmesi olmuştur.

süreçlerden biri, tarlanın çekim hayvanlarıyla işlenmekten traktörlerle işlenmeye geçilmesi olmuştur.

1980 yılında köylerin yüzde 80'ine traktör girmiş bulunuyordu. Bir çift çeki hayvanının işleyeceği işletme büyüklüğü 55 dekar iken, bir traktörün ekonomik kullanılışı için 750 dekar toprağın sürülmesi gerekiyordu. Traktörün kullanımının başladığı dönemde Türkiye tarımında küçük işletmeler hakim olduğu için traktörün tarıma girişinde, tarımsal yapı bir engel oluşturuyordu. Traktörün girebileceği tarımsal işletmeler, orta ve büyük işletmeler oluyordu. Küçük işletmelerin traktör sürümünden yararlanabilmesi için üç farklı seçenek gelişmişti. Bunlardan biri, yeterli büyüklükte toprağı olmayan bir küçük çiftçi traktör aldığı anda, diğer küçük çiftçilerin toprağını bir ücret karşılığı sürerek aldığı traktörü ekonomik hale getirmesiydi. Bir ikinci yol, traktör sahibi olan girişimcinin traktör ortaklığı/yarıcılığı yapmasıydı. Üçüncüsü ise küçük çiftçilerin kooperatifler içinde bir araya gelerek, traktör ve diğer tarım araçlarından yararlanma yolunu bulmasıydı.

Kırsal kesimde işletme büyüklüklerinin dağılımında etkili olan bir diğer mekanizma, tefeci-tüccarlar olmuştur. Küçük üretici, pazar için üretime başlayınca yıl boyunca varlığını sürdürmek için borçlanmak/kredi bulmak durumunda kalmaktaydı. Ziraat Bankası'nın 1973 yılında yaptığı bir araştırmaya göre, tarımcıların kullandığı kredilerin yüzde 44'ü örgütlenmiş kanallar-

dan, yüzde 56'sı örgütlenmemiş kanallardan gelmekteydi. Örgütlenmemiş borçlanmanın yüzde 80'ini tefeci-tüccarlar sağlıyordu. Bu araştırmaya göre borçlanan köylülerin yüzde 64'ü bu borcu ödeyememekteydi. Borcunu ödeyemeyen küçük toprak sahibi, toprağını kaybetmeye başlamaktaydı. Kırdan bulunan tefeci tüccar da ya doğrudan elde ettiği mülklerle orta ya da büyük işletmeler oluşturmakta ya da aldığı traktörle traktör ortaklığı yaparak orta ya da büyük işletme oluşturmaktaydı.

İşletmelerin büyümesine yol açan bu iki mekanizmaya, -teknik tarım uygulayarak verimli tarım işletmeleri haline gelebilen, toprak kiralayarak ya da satın alarak işlediği toprağı büyütebilme olanağına sahip- orta işletmeleri de eklemek gerekir. Bu üç mekanizmanın etkili olduğunu bize tarım sayımı sonuçları göstermektedir. Nitekim, 1970 tarım sayımına göre, 200 dönümden büyük işletmelerin sayısı 93.612 (yüzde 3,1) iken 1980 tarım sayımında göre 223.992'ye (yüzde 6,1) yükselmiştir. Bu işletmelerin işlediği tarım alanı da yüzde 25,5 den yüzde 35'e yükselmiştir.³³

Kırsal alanda işletmelerin büyümesine yol açan mekanizmaların yanı sıra, işletmelerin büyüklüklerini azaltan mekanizmalar da bulunmaktadır. Bunlardan biri, sera üretimi, tütün, organik tarım gibi, küçük topraklarda büyük katma değer üretebilen, emek yoğun tarım türlerine geçmektir. Hububat üretiminde ise baş vurulabilecek bir yol toprak kiralayarak işletmeyi büyütmektir. Ama genellikle başvuru olan yol toprağı kiralayarak, kendini serbestleştirirken tarım işçisi haline gelmektir. Bu yol zaman içinde, ailenin toprağının tümünü kaybetmesiyle sonuçlanmaktadır.

Topraksız ailelerin sayısı 1950 tarım sayımında 336.746 (yüzde 14,5), 1963 tarım sayımında 479.721 (yüzde 17,5), 1973 tarım sayımında 829.155 (yüzde 21,8) olarak saptanmıştır. Bu kanalın etkili olarak işlediği görülmektedir. Topraksız aileler, kente göçün, mevsimlik gezici tarım işçiliğinin ve ortaklığın kaynağını oluşturmaktadır. Küçük toprak sahipliğinin bir diğer uyum mekanizması kısmen kendi toprağında üretim yaparken, aynı

zamanda köyünün yakınında da tarım işçiliği yapmaktır. Kırsal dinamik yaratmak bakımından çok önemli olan 1-30 dekar arası toprak sahiplerinin oranı 1963 yılı sayımında yüzde 46,2 iken 1970 yılı sayımında yüzde 60,4'e yükselmiştir. Bu gelişmeler köylerin nüfus kaybı sürecini arttırmaktadır. Küçük toprak sahipliğinin yarattığı dinamikler, kırsal kesimdeki ailelerin çekirdek aile haline gelme eğilimini de güçlendirmektedir.

Tarım işletmelerinin pazar için üretmeye başlaması, genel olarak köylerde, özel olarak merkezi konumu olan köylerde ya da yolların kesiştiği yerlerde, kira hizmet eden tarım dışı faaliyetlerin gelişmesine yol açmıştır. Bunlar kişisel hizmetler, benzin istasyonları, araç servisleri, restoranlar, soğuk hava depoları, mandıralar vb.leri olarak sayılabilir. Bu gelişmeleri kırsal alanın kentleşmesinin başlangıcı olarak da okumak mümkündür.

Kırsal alanda yaşanan bu popülist modernleşmenin sona ermekte olmasının ilk işaretleri 1976 yılından itibaren verilmeye başlamıştır. 1977 yılında iç ticaret hadleri tarım aleyhine dönmeye başladı. 1978 ve 1979'da durum daha da kötüleşti. Radikal modernite döneminde ekonomik kriz sonrasında, tarım aleyhine dönen iç ticaret hadleri, 1950'lerden sonra tarım lehine dönmüş bulunuyordu. 1976 sonrasında tekrar tarım aleyhine döndü. Bu yıllara gelindiğinde Türkiye ekonomisi yine kendisini yeniden üretmez hale gelmişti. Bu durum siyasete yansiyordu. Türkiye 24 Ocak 1980'de aldığı kararlarla neo-liberal bir ekonomik politikayı benimseyor ve Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) İstikrar Programı'nı uygulayacağını ilan ediyordu. Bu radikal karar, bir azınlık hükümetince alınmıştı. Oysa uzun yıllar popülist çizgide ekonomik politika izlemiş bir ülkede, temsili demokrasinin süreçleri içinde, siyasi desteği zayıf bir hükümetin bu programı uygulaması kolay değildi. Nitekim yaz aylarında bu programı protesto eden güçlü işçi hareketleri ortaya çıkmıştı. Ama 12 Eylül 1980'de yapılan askeri darbe 24 Ocak kararlarının uygulanabileceği baskıcı bir siyasal ortamın doğmasını sağlamış oldu.

5 1980'den Sonra İçine Girilen Neoliberal Ekonomik Politikalar İçinde Modernite Projesi Nasıl Bir Aşınma Süreci Yaşadı ve Kır-Kent Karşıtlığı Neden Anlamını Yitirdi

1980-2001 Arasında Yaşanan Gelişmeler

Türkiye IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü'nün üzerinde anlaştığı, 1990'lı yıllarda "Washington Mutabakatı" diye adlandırılan, bir çerçevede neo-liberal politikalar izlemeye başladı. Bu politikalar, her ülkenin mali disiplininin sağlanmasını, kamu harcamalarının yeniden yapılandırılmasını, tek tip ve rekabetçi bir döviz kurunu, serbest ticareti, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını, özelleştirmeleri, deregülasyonların yaygınlaştırılmasını ve mülkiyet haklarının güvence altına alınmasını öngörüyordu. Bu kurumlar Türkiye gibi ülkelerin ithal ikamesinin korumacılığını ve ekonomiye devlet müdahaleciliğini terk ederek piyasa mekanizmasının benimsenmesini ve ekonomilerini dışa açmalarını bekliyorlardı.

1980'li yıllarda Türkiye içe dönük sanayileşme politikasını terk ederek ihracat yönelimli sanayileşmeye yöneldi. 1979'da Türkiye'nin ihracatı GSYH'nın yüzde 2,6'sını oluştururken, 1990 yılında GSYH'nın yüzde 8,6'sını oluşturur hale gelmiştir. Bu on yılda Türkiye, ihracatını en hızlı arttıran ülke olmuştur. İhracatını artırırken ihracat kompozisyonunu da değiştirmişti. İhracatta tarım ürünlerinin payı hızla düşerken sanayi ürünlerinin payı hızla artmıştı. Ayrıca coğrafik olarak Türkiye'nin ihracatında Ortadoğu ülkeleri birinci sıraya geçmişti. Türkiye'nin böyle bir başarı elde etmesinin gerisinde, bir önceki ithal ikamesi dö-

neminde kurulmuş olan sanayilerin, dışa açılabilir becerisi göstermelerinin payı yüksekti.³⁵

Bu program tarım kesiminin popülist politikalarla korunmasına son vermek istiyordu. Bunun için radikal ve popülist modernite döneminde geliştirilmiş olan tarıma devlet eliyle müdahale mekanizmalarını dağıtmaya yönelmiştir. Bunun için de, stabilizasyon programının bir parçası olan özelleştirme, tarım kesiminde de uygulamaya konulmuştur.

Tarımdaki Devlet Kuruluşlarının Özelleştirilmeye Başlaması

8 Haziran 1984'te 233 sayılı Kanun Hükmünde Kararname'nin çıkarılmasıyla KİT'lerin özelleştirilmesinin yolu açılmış oldu. ABD'den Morgan Guaranty Bank'a hazırlatılan "Özelleştirme Ana Planı" 1985 yılı sonunda hükümete teslim edilmiş bulunuyordu. Bu planda üç aşamalı/öncelikli bir özelleştirme öneriliyordu. Birinci aşama için YEMSAN, TİGEM, ikinci aşama için Süt Endüstrisi Kurumu (SEK), Et ve Balık Kurumu (EBK), Orman Ürünleri Sanayi (ORÜS); ÇAYKUR; TÜG-SAŞ; Türkiye Şeker Fabrikaları (TŞFAŞ), üçüncü aşama için Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) ve Tarım ve Zirai Donatım Kurumu (TZDK) öngörülmüştü.

YEMSAN (Yem Sanayii) 1980'li yılların sonunda 26 fabrikaya sahipti. Önce, kuruluşun ortak olduğu fabrikalardaki payları, özel sektöre devredildi;

1992 yılında da özelleştirme kapsamına alındı. 1993-1995 yılları arasında tüm fabrikalar özelleştirildi. Bu fabrikalardan altısının faaliyetine, satın alan firmalarca son verildi.

TİGEM (Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü) 1984 yılında Devlet Üretim Çiftlikleri ile Hara ve İnekhanelerin birleştirilmesi sonucu Kamu İktisadi Kuruluşu (KİK) olarak faaliyete geçmiştir. 1994 yılında da İktisadi Devlet Teşekkülü statüsüne dönüştürülmüştür. TİGEM devletin tohumculuk ve damızlık üretimi işlevlerini bir araya getirmektedir.³⁴ 1982 öncesinde tohumculuk, devletin tekelindeydi; fiyatları devlet tarafından belirlenmekteydi. Üretici daha çok, mahsulden tohum ayırıyordu. Hibrit tohum kullanılmıyordu. 1982'de devletin bu konudaki tekeli kaldırıldı, 1983'te tohum fiyatları serbest bırakıldı. 1984 sonrasında tohum ithali serbest bırakıldı. Böylece bu alan özel kesime/yabancı sermayeye açıldı.

SEK'in (Süt Endüstri Kurumu) 32 işletmesi 1995 yılında tamamen özelleştirildi. Özelleştirilme öncesi süt ve süt ürünleri piyasasının yüzde 27,4'üne sahip bulunuyordu.

EBK (Et ve Balık Kurumu) 1990'lı yılların başında et ve et mamulleri üretiminde yüzde 16'lık bir paya sahipti, bu kurumun 26 kombinasyonundan 12'si 1995'te, 4'ü 2000 yılında özelleştirildi. 1995'te özelleştirilen 12 kombinadan 9'u faaliyetini sürdürmedi.

Orman Ürünleri Sanayii (ORÜS)'ne ait 8 işletme 1996'da çok düşük fiyatlara satılmıştır. Bu işletmelerin yedisinde üretim sona ermiştir.

ÇAYKUR (Çay Kurumu) 1971 yılında Tekel'den devralınırken İktisadi Devlet Teşekkülü olarak kurulmuştur. 1984 yılında 233 sayılı KHK ile adı Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü'ne çevrilmesinden sonra, aynı yıl çıkarılan 3092 sayılı kanunla devletin çay tekeli kaldırılarak, çay tarımı, üretimi, işleme ve satışı serbest bırakılmıştır. Bunun üzerine sektöre giren özel kuruluşlar on yıl içinde 263 çay işleme tesisi kurmuş, sektör oligopolist bir yapıya dönüşmüştür.

TÜGSAŞ (Türkiye Gübre Sanayii A.Ş.), 1998'de özelleştirme kapsamına alınmasına rağmen,

2000 yılında henüz özelleştirilmemiş vaziyetteydi. Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. (TŞFAŞ)'nin özelleştirilmesi konusunda 2000 yılında IMF'ye bir niyet mektubu verilmişse de, Türkiye'de tarımın modernleşmesi konusunda kritik bir öneme sahip olan bu şirketin özelleştirilmesi konusunda bir ilerleme sağlanamamıştır.

TZDK (Türkiye Zirai Donatım Kurumu) İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye tarımının makinalaşmasının ve gübre kullanımının teşvikinde devletin temel müdahale aracı olan bu kurum, özelleştirme programının yöneldiği ana kurumlardan biri olmuştur. Bu kurum 1975-1986 yılları arasında kimyasal gübrenin yüzde 86'sını sağlıyordu. 1986'da Dünya Bankası ile yapılan anlaşma çerçevesinde gübre sağlama ve dağıtımını serbest bırakıldı. Bu kurum hızla, gübre satışındaki pazar payını kaybetti. TZDK'nın özelleştirilme süreci 1998 yılında başlatıldı. Başlangıçta kurumun depo, lojman ve arsaları elden çıkarıldı. Mayıs 2000'de Dünya Bankası ile yapılan ikraz anlaşmasında TZDK'nın tümüyle tasfiye edileceğinin sözü verilmişti. Bunun sonucu Manisa WP (Dünya Bankası) Kükürt İşletmesi'nin satışı 2000 yılında tamamlanmış, diğer varlıklarının tasfiyesi sonraki yıllarda gerçekleşmiştir.

Devletin üretim ve dağıtım tekeline sahip olduğu bir başka alan sigara ve alkol üretimidir. Bu nedenle TEKEL Genel Müdürlüğü de özelleştirmeci politikaların hedefinde bulunuyordu. Bu alanın özelleştirilmesi oldukça uzun bir hazırlık sonucu gerçekleşti. Önce 1984'te TEKEL'e sigara ithalatı izni verildi. 1986'da tütünde devlet tekeli kalktı. 1988'de Amerikan tipi tütünün ithal yasağı kaldırıldı. 1991'de tüm engeller ortadan kalkarak, büyük yabancı sigara tekellerinin yerli ortaklarla sigara fabrikası kurma yolu açıldı.

Eğer bu dönemdeki özelleştirmenin kısaca bir değerlendirmesini yaparsak, bu özelleştirmelerin ilk kademesinin, devletin tarım alanındaki müdahale gücünün, tekeli konuma sahip alanların yarışmaya açılmasıyla ve özellikle hayvancılık alanındaki tüm üretim tesislerinin özelleştirilerek, tümüyle elden çıkarılmasıyla, önemli ölçüde zayıflatıldığı söylenebilir.

Destekleme Alımları Yeniden Düzenleniyor

Hem askerler hem de ANAP döneminde tarım kesimi büyük ölçüde unutulmuş, tarım ürünlerine sağlanan destekler büyük ölçüde kaldırılmıştır. 1980 yılında destekleme alımı yapılan ürün sayısı 22 iken her yıl azaltılma yoluna gidilmiştir. 1990 yılında destekleme yapılan ürün sayısı 10'a düşmüş bulunuyordu. Buna dünya pazarlarında da fiyatların tarım ürünleri aleyhine gelişmesi de katılınca, 1977 ve 1987 yılları arasında Türkiye'de iç ticaret hadlerinin gelişmesi sırasında tarımdaki kayıp, yüzde 40'tan fazla olmuştur. Bu gelişmeler 50 dekardan küçük işletmelerin tüm işletmeler içindeki oranını 1980'de yüzde 60,56 iken 1990'da yüzde 67,04'e yükselmiştir. Bu işletmeler tüm ekilen arazinin 1980 yılında yüzde 19,5'ini işlerken, 1991 yılında yüzde 22,12'sini işler hale gelmiştir.

1985 yılında Tarım Satış Kooperatifleri yasasını değiştiren 3186 sayılı yasada kooperatiflere ve birliklerine "ortak olan ve ortak olmayan üreticilerden devlet adına ürün satın alınması görevi verilebilme" kapısı açılmıştır. Devletin pamuk, fındık, üzüm, incir, zeytinyağı, antep fıstığı, ayçiçeği alımı konusunda yeterli alt yapısı olmadığından, birliklerin olanaklarından yararlanma yoluna gidilmiştir.

1987 yılında askeri rejimin siyasetten uzaklaştırdığı eski siyasetçilerin siyasete dönüşü, tarımdaki popülist eğilimleri canlandıran bir etki yaratmıştır. 1991 yılından itibaren Anavatan Partisi (ANAP) iktidarı, desteklenen ürün sayısını artırmaya başlamış, 1992 yılında desteklenen ürün sayısı yeniden 26'ya ulaşmıştı. İçine girilen ekonomik krizden çıkmak için alınan 5 Nisan 1994 kararları içinde hükümetlerin bütçe dışına çıkarak harcama yapmasını engelleyecek kararlar alınırken destekleme alımları konusunda yeni düzenlemelere gidilmiştir. KİT'lerin alım yaptığı hububat, şeker pancarı ve tütün dışındaki ürünler, hazine garantili destekleme alımı dışına çıkarılmıştır. Fındık, ayçiçeği, pamuk gibi Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri'nin alımına bırakılmış ürünlerde hazine garantili destekleme alımından

"
Tarım Satış Kooperatifleri yasasını değiştiren 3186 sayılı yasada kooperatiflere ve birliklerine "ortak olan ve ortak olmayan üreticilerden devlet adına ürün satın alınması görevi verilebilme" kapısı açılmıştır. Devletin pamuk, fındık, üzüm, incir, zeytinyağı, antep fıstığı, ayçiçeği alımı konusunda yeterli alt yapısı olmadığından, birliklerin olanaklarından yararlanma yoluna gidilmiştir.

vazgeçilmiştir. Alım fiyatları birliklerce belirlenmeye ve kendi mali sorumluluklarında alım yapılmaya başlanmıştır. Birlikler kaynaklarını Destekleme ve İstikrar Fonu'ndan sağlamaya başlamışlardır.³⁶ Bu kararlar, ANAP'ın tarımdaki popülist uygulamalarını çok sınırlamadı, denebilir.

1997 yılı verilerine göre destekleme kurumlarına açılan kredilerin yüzde 40'ının hububata, yüzde 20'sinin şeker pancarına, yüzde 10'unun tütüne ayrıldığı görülmektedir. Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri'nin alımlarının toplam ürünlerinin değerine oranları 1994-1997 yılları arasında yüzde 26 ile yüzde 40 arasında değişmiştir. 1990'lı yılların sonunda Birlik alımlarının yaklaşık yüzde 20 ile yüzde 25'lik bir bölümü, Birliklerin kendi kaynaklarınca karşılanıyordu.³⁷

1989 yılından Zonguldak'taki maden işçilerinin eylem ve direnişleri sonucu ücretlerini artırma da elde ettiği başarı, 12 Eylül'ün siyasete getirdiği suskunluğun sonuna gelindiğini gösteriyordu. ANAP 1991 yılından itibaren politikasını değiştirdi. Kamu kesimi işçilerinin ücretlerine zamlar yapıldı, tarım destekleme fiyatları arttırıldı, kapsamı genişletildi. Hem esnafa hem de çiftçilere ucuz krediler verildi. Bütçe açıkları yükseldi. 1987-2001 yılları arası siyasal ve ekonomik istikrarsızlıklar birbirini izledi. Türkiye 1990'lı yıllar boyunca yüksek bir enflasyon/devalüasyon sarmalında yaşadı. Türkiye'nin kamu kesiminin dış ve iç borçları sürekli arttı. 1990 yılında kamu kesimi borçları GSYH'nin yüzde 40'ı iken, bu borç 2001 yılında GSMH'nin yüzde 90'ına yükselmiş bulunuyordu. 2001 yılında Türkiye, derin bir finansman ve bankacılık krizi yaşamaya başladı.

Bu Dönemde Tarımın Yapısında ve Performansında Ne Tür Gelişmeler Oldu?

Tarım kesimi 1990'lı yıllarda popülist korumaya bir ölçüde yeniden kavuşsa da tüm dönem boyunca entansif tarıma geçişte yol almaya devam etti. 1980'de 436 bin olan traktör sayısı, 1990'da 692 bine, 2000'de 924 bine yükseldi. Kullanılan gübre miktarı 1980'de 5.967 bin tondan, 1990'da 9.509 bin tona ve 2000'de 10.424 bin tona çıkmıştı. Devlet eliyle sulanan toprak miktarı 1980'de 1.696 bin hektar iken, 1990'da 2.910 bin hektara, 2000 yılında 3.379 bin hektara ulaşmış bulunuyordu. Ayrıca kullanılan sanayi yemi miktarı 1980'de 1.449 bin tondan, 1990'da 3.976 bin tona, 2000 yılında 6.662 bin tona yükselmiş bulunuyordu.

Bu dönemde gübre kullanımındaki ve sulanan alandaki gelişmeler tarımda verimliliği arttırmak, tarımdaki emeğin kopuşunu çok hızlandırmamıştır. Toplam faal nüfus içindeki, tarımsal faal nüfus oranı 1980'de yüzde 59,95'ten 1990'da yüzde 53,66'ya, 2000'de ise yüzde 48,38'e düşmüştür. Söz konusu oran 20 yılda yüzde 10 oranında azalmıştır. 2000 yılına gelindiğinde 422.130 dekar toprak üzerinde seracılık yapılarak, 3.732 bin ton ürün alınıyordu. Tarım yapma türleri çeşitleniyor ve bilgi yükü artıyordu. Kırsal alanda tarım dışı faaliyetlerin yer alması sürüyordu. 1991 yılı tarım sayımında, köylerde tarım yapmayan hane sayısı yüzde 14 olarak saptanmıştı.

“

Gübre kullanımındaki ve sulanan alandaki gelişmeler tarımda verimliliği arttırmak, tarımdaki emeğin kopuşunu çok hızlandırmamıştır. Toplam faal nüfus içindeki, tarımsal faal nüfus oranı 1980'de yüzde 59,95'ten 1990'da yüzde 53,66'ya, 2000'de ise yüzde 48,38'e düşmüştür. Söz konusu oran 20 yılda yüzde 10 oranında azalmıştır.

”

1980 sayımında 50 dönümden küçük işletmelerin oranı yüzde 60,56, işledikleri toprağın oranı yüzde 19,54, iken 2001 tarım sayımında 50 dönümden küçük işletmelerin oranı yüzde 64,8'e yükselmişti. Ektikleri toprağın oranı ise yüzde 21,34'ünü oluştuyordu. 200 dönümden büyük işletmelerin oranı 1980 sayımında yüzde 6,1, işledikleri toprağın oranı yüzde 35, 200 dönümden büyük işletmelerin 2001 tarım sayımındaki oranı yüzde 5,8, işledikleri toprağın oranı yüzde 34,17 olarak tahmin edilmiştir. Bu dönemde toprakların parçalanma sürecinin devam ettiği ve büyük toprakların oluşması sürecinin yavaşladığı söylenebilecektir.

2001 Krizinden Sonra Tarımda Yaşanan Gelişmeler

Türkiye'nin 1980'de Turgut Özal'ın yönlendiriciliğinde uyguladığı istikrar programı uzun erimde başarılı olamamış, yeni bir istikrar programı hazırlamak durumunda kalınmıştı. Dünya Bankası'nda Başkan Yardımcılığı yapmakta olan Kemal Derviş ekonomiden sorumlu bakan olarak Türkiye'ye çağırılmış ve Derviş de IMF ve Dünya Bankası'yla ilişki içinde hem bir istikrar hem de uzun vadeli bir yapısal ve kurumsal değişimler programı hazırlamıştır.

Hazırlanan programda bütçe disiplinine öncelik verilmiş, bütçe fazlası vererek kamu borçluluğunun düşürülmesi yolu seçilmişti. Enflasyon-devalüasyon sarmalından kurtulmak için dalgalı bir kur rejimi benimsenmişti. Piyasa ile devlet arasındaki iş bölümü kuramsal olarak yeniden kurgulanıyordu. Tekil piyasaların işleyişinin düzenlenmesi ve denetlenmesi, siyasetçilerin müdahalesine kapalı, özerk kurumlara devredilecekti. Bu nedenle hazırlanan programın, bir dizi yapısal reformu gerçekleştirebilmesi için, bir dizi yasayla desteklenmesi gerekiyordu. Bu yasal değişikliklerin bir kesimi, Merkez Bankası'nın özerkliğini arttırmayı, devlet bankalarının kullandığının siyasal müdahalelere kapalı kalmasını sağlayacaktı. Yeni program, bankacılık sektörü-

nün yakından denetlenmesini öngörüyordu. Bu amaçla bağımsız çalışması öngörülen Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) oluşturuldu³⁸.

Bu programın uygulanmaya başladığı dönemde yapılan 2002 erken seçimlerinde, bu istikrar programını kabul eden koalisyon hükümetini teşkil eden tüm partiler, parlamento dışı kaldılar. Seçimi kazanan yeni kurulan AK Parti oldu. Tek başına iktidar olan AK Parti, hazırlanan istikrar programını benimseyerek uygulamayı sürdürdü. Türkiye'nin bundan önceki dönemlerinde geliştirmiş olduğu tarıma devlet eliyle müdahale mekanizmalarının 1980'li yıllarda başlayan tasfiyesi bu dönemde de sürmüştür.

Bir önceki dönemde tütün ve içki üretimi konusundaki devlet tekeli kaldırılmış, alan yabancı sermayeye açılmıştı ama devlet kendi işletmelerinde üretimini sürdürüyordu. 3 Ocak 2002'de Tütün Yasası'nın kabul edilmesiyle tütünün ve TEKEL işletmelerinin tasfiye edilmesinin önü açıldı. TEKEL'in alkollü içecekler bölümü 5 Kasım 2003 tarihinde yapılan ihaleyle Mey İçki Şirketi'ne devredildi. Bu şirket de hisselerinin yüzde 92'sini Amerikan Texas Pasific Group'a devretti. 2007 yılı sonu itibarıyla TEKEL'in elindeki sigara markalarının Pazar payı yüzde 30,6'yı buluyordu. Tekelin markaları ve sigara fabrikaları 22 Şubat 2008'de yapılan bir ihaleyle British American Tobacco'ya satıldı. Böylece TEKEL'in tasfiyesi tamamlanmış oldu.

Dünya Bankası'na tüm varlıklarının tasfiye edileceği sözü verilmiş bulunan TZDK'nın ve gübre sektörünün özelleştirilmesine devam edilmiştir. Adapazarı Traktör ve Tarım Makineleri İşletmesi 2003 yılında özelleştirilmiştir. 2004 yılında kamunun kuruluşu TÜGSAŞ'ın en büyük kuruluşu olan Gemlik Gübre, Yılyak Yakıt Pazarlama'ya, İGSAŞ ve Kütahya Gübre Yıldız Entegre Ağaç Sanayi'ye, 2005 yılında Samsun Gübre, Tekfen Holding'in Toros Gübresi'ne satıldı. TÜGSAŞ'a ait Elazığ Gübre kapatıldı. Aynı yıl TÜGSAŞ'ın tüzel kişiliği Sümerbank içine katılarak, devletin gübre üretimiyle ilişkisi sona erdirildi.

Bir önceki dönem sonuç alınamamış olan Türkiye Şeker Fabrikaları AŞ (TŞFAŞ)'nin 25 şeker fabrikası, beş makina fabrikası, bir elektro mekanik fabrikası, bir tohum fabrikası, bir şeker enstitüsü bulunuyordu. Özelleştirme konusunda ilk adım 4 Nisan 2001'de Şeker Kanunu'nun çıkarılmasıyla atılmıştır. Şekerpancarı üretimine kota getirilmiş, şeker satış fiyatlarının saptanması serbest bırakılmıştır. Şekerpancarı üretimi geniş bir üretici kesimi ilgilendirdiği için özelleştirmenin uygulanması kolay olmamıştır. Değişik zamanlarda, özelleştirme için yapılan ihaleler iptal edilmiştir. 2008 Yılında Özelleştirme Yüksek Kurulu, fabrikaları coğrafik olarak 6 grupta toplayarak birlikte özelleştirilmesine karar vermiştir. Bu kararın uygulanması da istenilen hızla gerçekleştirilemeyince, Özelleştirme Yüksek Kurulu 2016 yılında toplanarak elde kalan 14 fabrikanın 2018 yılı sonuna kadar özelleştirilmesi kararını almıştır. Bu karar uyarınca, 2018'in sonunda tüm fabrikalar satılmıştı.

Doğrudan Gelir Desteği Sistemine Geçiliyor

Türkiye'nin yeni istikrar programı çerçevesi içinde eski destekleme programını bırakarak yeni bir destekleme programı uygulayacağı, 14 Mart 2000'de Resmi Gazete'de yayımlanan Bakanlar Kurulu Kararıyla belli oldu. "Doğrudan Gelir Desteği" olarak adlandırılan sistem, 2001 yılından sonra uygulanmaya başlandı. Mülkiyet esaslı ve dekara göre sabit miktarlarda verilen bu destek, aşırı kapsayıcı ve basit bir sistemdi. Geçmişteki destek sisteminin kalkmasının yarattığı toplumsal gerilmeyi yavaşlatan bir sosyal destek sistemi olma işlevini yüklenmiştir. Tabii ki, mülkiyet esaslı olduğu için, bundan yoksul köylünün yararlanması sınırlı oluyordu. 2001 yılında yararlanma sınırı 200 dönüm iken bu sınır 500 dönüme yükseltilmiştir. Doğrudan Gelir Desteği'nin toplam destekler içindeki payı 2002 yılında yüzde 79 iken, her yıl mazota, gübreye, sertifikalı tohuma

vb. verilen desteklerle destekler çeşitlenmiş ve doğrudan gelir desteğinin payı 2005'te yüzde 45'e 2007'de yüzde 29'a düşmüş ve 2008 yılında da kaldırılmıştır. Geçiş döneminde böyle bir desteğin kullanılması, tarımdaki istihdam alışkanlıklarını değiştirerek tarımdan 2,5 milyon iş gücünün açığa çıkmasını sağlamış; bir tür kırdan yaşayan, ama tarımsal üretimden kopmuş büyük bir nüfusun doğmasına yol açmıştır.³⁹

18 Nisan 2006'da çıkartılan 5488 sayılı Tarım Kanunu'nda Doğrudan Gelir Desteği yanı sıra, Fark Ödemesi, Telif Edici Ödemeler, Hayvancılık Destekleri, Tarım Sigortası Ödemeleri, Kırsal Kalkınma Destekleri, Çevre Amaçlı Tarım Arazi-lerini Koruma Destekleri, Sertifikalı Tohum Destekleri getirilmiştir. Bu yasayla pratikte yaşanan çeşitlenme, hukuksal temele kavuşmuştur. Destek türlerinin çok çeşitlenmiş olması uygulanmasını zorlaştırırken, toplam destek miktarının düşük bırakılmış olması da tarım açısından yeterli koruyuculuğu sağlayamıyordu. Toplam tarımsal destekleme miktarının, GSYH'ya oranı 2001 yılında binde 4,29 iken 2007'de binde 6,70'e yükselmiş, daha sonraki yıllarda binde 5 düzeyinde seyretilmiştir.⁴⁰ 2000 öncesindeki destek sisteminin maliyetinin GSYH'ya oranı konusunda Hazine bürokrasisinin tahminleri yüzde 5'ler düzeyindedir. Oğuz Oyan bu tahmini abartılı bulmakta, yüzde 3 düzeyini gerçekçi bulmaktadır. Bu halde bile destekleme harcamaları altıda bire indirilmiş olmaktadır.

Dünya Bankası'nın 1998'de Türkiye'deki tarımsal destek sistemi konusunda yaptığı reform önerileri içinde TSK ve Birliklerinin devlet adına Hazine finansmanı ile alım yapması yolunu ortadan kaldıran bir yasanın çıkarılması bulunuyordu. Bunun sonucunda 4572 sayılı yasa çıkarıldı ve 16 Haziran 2000'de yürürlüğe girdi. Bu yasada tüm tarihi boyunca hükümetle iç içe olan bu kooperatiflerin "özerk ve mali" yönden bağımsız kalması gerektiği belirtilerek, kooperatif ve birliklere genel bütçeden yeniden yapılanma amacıyla, devlet ya da başka tüzel kişilerden herhangi bir mali destek sağlanamayacağı hükmü yer almaktaydı. Bu yasada birliklerin 4 yıl içinde yeniden yapılandırılması için bir Yeniden Yapılandırma Kurulu

“

Dünya Bankası'nın 1998'de Türkiye'deki tarımsal destek sistemi konusunda yaptığı reform önerileri içinde TSK ve Birliklerinin devlet adına Hazine finansmanı ile alım yapması yolunu ortadan kaldıran bir yasanın çıkarılması bulunuyordu.

”

oluşturuluyordu. Bu yeniden yapılandırılma süreci sekiz yıl sürdü. Dünya Bankası'nın telkiniyle, bu süreçte birliklerin ikincil işletmeleri, birliklerinden kopararak anonim şirket haline getirildi.

Bu sekiz yıllık süreçte Taskobirlik ve Kayısı Birlik tasfiye edildi. Fiskobirlik'in, Tariş'in, Antbirlik'in Çukobirlik'in fabrikaları özelleştirildi ve bazı değerli gayri menkulleri satıldı ya da devredildi. Bu birlikler sınırlı mali kaynaklarla alım yaptıkları için toplam ürün içinde alabildikleri ürün oranları düşmüştür. Kütlü pamukta 1999'da alınan ürün oranı yüzde 19,1 iken 2010'da yüzde 9,2'ye düşmüştür. Bu düşüş yağlık ayçiçeğinde yüzde 43,2'den yüzde 29,9'a, soyada yüzde 41,8'den yüzde 2,3'e, fındıkta yüzde 26,9'dan yüzde 0,0'a, kuru üzümde yüzde 27,1'den yüzde 10,5'e, zeytin yağında yüzde 14,4'ten yüzde 3,0'e bir gerileme yaşanmıştır.⁴¹

Devlet Destekleme Araçlarını Kaybederken, Tarım Alanında Çok Uluslu Şirketlerin Hakimiyeti Kuruluyor

■

Türkiye'nin radikal ve popülist modernite döneminde, tarıma devlet eliyle müdahale edebilmek için bir altyapı oluşturulmuştu. Bu alt yapı, Dünya Bankası'nın telkinleri ve uygulanan istikrar programları doğrultusunda aşama aşama tasfiye edilirken çok uluslu şirketler Türkiye tarımının performansını belirleyici pozisyonlar elde ediyordu.

Bunlardan en kritik önemdeki gelişmeler tohumculuk sektöründe yaşandı. Tohumculuğun çok uluslu şirketlerin ilgi alanı haline gelmesi, 1950'li yıllarda Meksika'da buğday ve mısırdaki hibrit tohumlar geliştirilerek dünyaya "Yeşil Devrim" diye sunulmasıyla başlamıştı. Bu gelişmeler olurken Türkiye'de Tarımsal Araştırma Genel Müdürlüğü (TAGEM) ve Tarımsal İşletmeler Genel Müdürlüğü (TİGEM)'ne ait çiftliklerde tohumlar ıslah ediliyor, yetiştiriliyor ve çiftçilere uygun fiyatlarla dağıtılmaya çalışılıyordu. *Radikal ve Popülist Modernleşme* döneminde geliştirilen bu alt yapı 1980-2000 arasında büyük ölçüde tasfiye edilince tohum alanı özel sektöre/çok uluslu şirketlere açılmış oldu.

31 Ekim 2006'da 5553 sayılı "Tohumculuk Kanunu" çıkarıldı. Bu yasa 8 Ocak 2004'te çıkarılan 5042 sayılı "İslahatçı Hakların Korunması Kanunu" ile bir araya geldiğinde çok uluslu şirketlerin Türkiye'deki faaliyetlerini kolaylaştırdı. Tohumculuk Kanunu'nun 7. Maddesiyle "Yurt içinde sadece kayıt altına alınmış çeşitlere ait tohumlukların ticaretine izin verilmekte" idi. Böylece köylünün kendisinin yıllardır ürettiği tohumun ticaretine engel konuluyordu. Bu Anadolu'nun biyoçeşitliliği için büyük bir tehdit olarak görülüyordu. Bu dönemde Dünya Ticaret Örgütü'nün teşvikiyle Türkiye "Yeni Bitki Çeşitleri Koruma Birliği"ne (UPOV) üyelik için başvurdu.⁴² Tohumculuk Kanunu'nun 15 inci maddesiyle tohumlukların üretim izni, sertifikasyonu, ticaret izni ve piyasanın denetimi gibi yetkilerinin, "Tohumcular Birliği"ne devredilebileceği hükmü getirilmişti.

2010 yılına gelindiğinde mısır, ayçiçeği, patates, pamuk ve sebzede, tohumların yüzde yüzü özel sektör tarafından karşılanır hale gelmiştir. Özel sektörün buğday tohumundaki payı ise 1980'lerde sıfır iken, 2010'de yüzde 55'e yükselmiştir. Tohumculuk yapan şirketlerin sayısı 1980'de iki iken bu dönemde 420'yi aşmıştır. Aynı dönemde TİGEM, çiftliklerinde özel sektörle ortak tohum üretimine girmiştir. Belli ürünlerde yüksek bir yabancı şirket yoğunlaşması görülmektedir. 2010 yılında tohumculuk pazarında hibrit mısırdaki beş

çok uluslu şirket yüzde 58,8, ayçiçeğinde üç çok uluslu şirket yüzde 91,5, şekerpancarında üç çok uluslu şirket yüzde 50,7, Pamukta iki çok uluslu şirket yüzde 43,2 paya sahip olmuşlardır.⁴³

Türkiye 2002 yılında 55,3 milyon dolarlık tohum ithal ederken 2016 yılında 202,1 milyon dolarlık tohum ithal etmiştir. İhracatını ise 2002'de 17,3 milyon dolardan, 2016 yılında 153,5 milyon dolara yükseltmiştir. Bu ihracat içinde buğday, mısır, ayçiçeği ve pamuk tohumu önemli bir yer tutmaktaydı. 2016'da ithalatında sebze tohumları yüzde 55'lik, patates tohumu yüzde 10'luk, hibrit mısır tohumu yüzde 9'luk, ayçiçeği tohumu yüzde 7'lik, yem bitkileri tohumu yüzde 4'lük bir paya sahip olmuştur.⁴⁴

Türkiye'de 2006'dan sonra gelişen tohumculuk uygulamalarının biyoçeşitlilik konusunda yarattığı tehdit, yerli tohuma sahip çıkan bir toplumsal hareket yaratmıştır. Duyulan tepkinin arka planında hibrit tohumların kısırlaştırılmış olması dolayısıyla, üreticinin her yıl yeniden tohum almak durumunda kalması bulunmaktadır. Bulundukları iklime, toprağa ve coğrafyaya ait yerli tohumlar içinde, bulunduğu yöreye çok uzun bir süreçte uyum sağlamış, yüksek dayanıklı, daha besleyici olduklarına inanılmaktadır. Hibrit tohumlar böyle bir uyuma sahip olmadığından verimli olabilmesi için aşırı su kullanılması, kimyasal gübre ve tarımsal mücadele aracı kullanılması gerektirmektedir. Bu da çevre kirliliğini arttırmaktadır. Yerli tohum hareketi, yerli tohumların korunarak gelecek nesillere aktarılması yoluyla biyoçeşitliliğin korunmasını, bunun için ekilerek çoğaltılmasını ve paylaşılmasını savunmaktadır.

Gübre ve tarımsal mücadele ilaçları gibi tarımsal girdi alanlarından devletin çekilmesinden sonra, ekonomide ithal ikamesi mantığı da kalktığı için yaşanan daha çok, bu kesimlerde ithalat payının sürekli artması olmuştur.

Gıda Sanayii Tümüyle Özel Kesime / Çok Uluslu Şirketlere Devrediliyor

Tarımın yapısını etkilemesi bakımından bu dönemde gıda sanayiinin yapısında yaşanan değişmelerin önemli sonuçları olmuştur. Gıda Sanayi-i'nde Unilever örneğinde olduğu gibi, çok ortaklı şirketlerin Türkiye'ye girişi 1950'li yıllarda başlamıştı. Bu şirketler zaman içinde Türk ekonomisi içinde köklü hale gelmişlerdir. 1980 sonrasında tarım ve gıda sektörlerinde uluslararası sermayenin rolü artmış, yabancı şirketlerle ortak yerli şirketlerin sayısı yükselmiştir. 2005 yılında gıda ve içecek sanayiinde yabancı sermayeli şirketlerin sayısı 239 iken, bu sayı 2013 yılında 536'ya yükselmiştir. Türkiye'nin tanınmış sermaye grupları, çok uluslu şirketlerle birlikte et, süt ve sütü ürünler üretimi, sebze ve meyve işleme ve dondurulması, çay üretimi, tam ve yarı hazır gıda üretimi, gıda paketlenmesi, gıda pazarlaması ve perakendeciliği alanında faaliyetlerini geliştirmişlerdir. Bu firmalar gıda ve içecekler sektörünün alt dallarında, genellikle oligopolist pazarlar oluşturmaktadırlar.

Devletin tarım faaliyetlerine müdahale araçlarının tasfiye edilmesinden ve gıda ve içecekler sektöründe büyük şirketlerin hakimiyetinin gelişmesinden sonra Türkiye'de tarımın/çiftçiliğin gelişmesi sermaye tarafından yönlendirilir hale gelmiştir. Bu da "sözleşmeli üreticilik" pra-

Devletin tarım faaliyetlerine müdahale araçlarının tasfiye edilmesinden ve gıda ve içecekler sektöründe büyük şirketlerin hakimiyetinin gelişmesinden sonra Türkiye'de tarımın/çiftçiliğin gelişmesi sermaye tarafından yönlendirilir hale gelmiştir. Bu da "sözleşmeli üreticilik" pratiğinin kurumsallaşmasıyla gerçekleştirilmeye başlanmıştır.

tiğinin kurumsallaşmasıyla gerçekleştirilmeye başlanmıştır. "Sözleşmeli üreticiliğin" Anadolu topraklarına çok yabancı olmadığı söylenebilir. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra İngiliz şirketleri başlangıçta, üreticilerle ortaklık türü ilişkiler kurarken, bu ilişkilerini bir tür "sözleşmeli üreticiliğe" doğru geliştirmişlerdir. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında Türkiye'de, bu yola önce devlet çiftlikleri başvurdu. 1965 yılında TŞFAŞ şeker pancarı üretimini sözleşmeli hale getirmiştir ve aynı yıl TİGEM hububat tohumu üretiminde "sözleşmeli üretim" uygulamasına girmiştir. Özel firmaların "sözleşmeli tarıma" girmesi ise 1970'li yıllarda salça üretimi için "domates üreticileriyle" başlamıştır.

"Sözleşmeli üreticilik" pratiğinde sanayici, belirli nitelikteki bir ürün için çiftçiyle bir sözleşme yapmakta, üreticiyi üretim sırasında uzmanlarıyla denetlemekte ve elde edilen ürünün kalitesi anlaşılmaya uygunsa önceden belirlenen fiyattan ürünü almaktadır. Bu modelde sanayici istediği ürünü toprağa hiçbir kaynak ayırmadan, emek sorunlarıyla karşılaşmadan elde etmektedir. Bu model Türkiye gibi küçük mülkiyetin yaygın olduğu ülkelerde kolayca uygulanabilmektedir. Yapılan sözleşme tek taraflı bir bağımlılık yarattığı için koşulları büyük ölçüde sanayici belirlemektedir. Özellikle ekonomik bunalımın olduğu yıllarda sanayiciler sözlerini tutmakta gecikebilmekteydi. 1980'lerden sonra Devletin/Ziraat Bankası'nın ve Dünya Bankası'nın desteğiyle Türkiye'de "sözleşmeli çiftçilik" yaygınlaşmıştır. Tarım, ticaret ve sanayi arasında düşey bir entegrasyonu sağlamaktadır. 2006 yılında çıkartılan 5488 sayılı Tarım Kanunu ve buna bağlı olarak çıkartılan yönetmelikle de kurumsal bir yapıya kavuşturulmuştur.

Artık küçük üreticilerle karşı karşıya kalan devlet değil, sanayici olmaktadır. Küçük çiftçiler bu ilişkiye tefeci-tüccar ilişkisine baktıkları gibi bakmamaktadır. Çiftçilerin "sözleşmeli üretime" sözleşmeyi yaptıkları firmaların aynı, nakdi, kredi ve teknik yardımlarından yararlanmaları, üretim ve pazarlama risklerinin azaltılması, gelir elde etme kapasitelerinin yükselmesidir.⁴⁵ Buna rağmen küçük çiftçiler, başlangıçtaki borçluluk durumu-

na bağılı olarak toprağını kaybederek tarım işçisi haline gelebilmektedir. Sözleşmeli çiftçilik yapan orta ve büyük üreticiler kapital birikimini gerçekleştirebilmektedirler.

2001 Sonrasında Tarımın Yapısında ve Performansında Yaşanan Değişmeler

2001 yılından itibaren uygulanan Tarım Reformu Projesi sırasında; tarıma verilen sübvansiyonların GSYH'ye oranı 1999'da yüzde 3,2 iken 2002'de yüzde 0,52'ye düşmüş, tarımsal gübre kullanımı 2002-2003 döneminde yüzde 25-30 azalmış, tarım kredilerindeki faiz hadleri negatiften pozitifte dönmüş, 1999-2001 yılları arasında tarım ürünlerinin değeri yüzde 16 küçülmüştür. Bu reform döneminde ekili alan miktarı Akdeniz Bölgesi dışında yüzde 2 küçülmüştür. İç ticaret hadleri tarım aleyhine dönmüştür. Türkiye'nin Washington mutabakatına uygun olarak uyguladığı istikrar programı içinde, tarımsal ürün fiyatları koruma olmadan dış dünya fiyatları düzeyinde oluşuyordu. Girdilerin fiyatlarının oligopolist pazarlar içinde oluşması da yüksek bir fiyat düzeyi getiriyordu. Bu koşullar altında tarımın uyumu, küçülme doğrultusunda gerçekleşiyordu (Herşeye rağmen 15 Nisan 1994 tarihinde Türkiye DTÖ ile imzaladığı tarım anlaşmasında tarım ürünlerine küçük sayılamayacak ölçüde koruma sağlanmıştır).

2005 sonrasında Türkiye tarımsal topraklarının daha rasyonel kullanılmasını sağlamak için, dört farklı kurumsal düzenleme yapılmıştır. Bunlardan birincisi, 2005 Temmuz'unda çıkarılan 5403 sayılı "Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu" sonrasında oldukça hızlı bir parçalı arazileri toplulaştırma uygulamasına girilmiştir. İkincisi, Medeni Kanun'da yapılan değişiklikle toprakların verasetle bölünmesinin engellenmesi ve 2014 yılında çıkartılan 6537 sayılı "Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu ve Medeni Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanunu belirlenen

asgari nitelikteki Kanunla tarımsal araziye "bölünemez nesne" niteliği kazandırılması olmuştur. Üçüncüsü, 2016 yılında 5403 sayılı yasanın 14. maddesine dayandırılarak Türkiye'de ekilen arazinin yüzde 24'üne tekabül eden 186 adet "büyük ova" saptanmıştır. Bu ovalar tarımsal sit ilan edilecek ve bu alanlardaki ürün desenleri Bakanlar Kurulu kararıyla saptanabilecektir. Bu düzenlemeyle tarımsal planlama için kurumsal bir alt yapı oluşturulmuş bulunuyordu (2009 yılında bu büyük ovalar 30 tarım havzası içinde toplanmıştır). Dördüncü adım, sera üreticileri, meyve ve sebze yetiştiricileri ve çevre amaçlı, tarımsal alanların korunmasına ilişkin Çevre Amaçlı Tarım Arazilerini Koruma (ÇATAK) programıyla atılmıştır.

Bu dört gelişmeyi, planlı tarıma geçiş için bir hazırlık olarak yorumlarsak, tarım reformu uygulaması sırasında kurulan "Çiftçi Kayıt Sistemini" buna eklemek gerekecektir. Böyle bir niyet olmuş ama bu yönde bir uygulama gelişmemiştir.

Bu dönemde Türkiye Gıda Güvenliği ve Güvencesini arttırmak için kurumsal düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda 2004 yılında 5262 sayılı "Organik Tarım Kanunu" çıkarılmıştır. 2012-2016 yılları arası için "Organik Tarım Stratejik Planı" uygulamaya konulmuştur. Yine bu bağlamda Türkiye 2000'de İyî Tarım Uygulamaları Yönetmeliği'ni ilan etmiştir.

Tarımsal İşletmelerin Profillerindeki Değişmeler

Yirmi yılda kırsal yerleşme alanlarında tarımsal faaliyette bulunmayan hane halklarının toplam hanehalklarına oranı 1980'de yüzde 9,49 iken, 1991'de yüzde 14,12'ye, 2001'de yüzde 19,81'lere yükselmiştir (daha sonraki yıllara ilişkin veri bulunmamaktadır.). 2001 yılında nüfusu 25 binden küçük yerleşmelerde tarımsal faaliyetlerde bulunmayan hanelerin oranı yüzde 33,64 olarak verilmektedir.

TÜİK'in 1991 ve 2001 tarım sayımı ve 2006 işletme yapıları verilerine göre 1-19 dekar arası, çok küçük toprağa sahip işletmeler, hem sayıca azalmış hem de işletmelerin ektiği alan büyüklükleri küçülmüştür. 20-49 ve 50-99 dekar arasındaki işletmelerin göreceli olarak sayısı artsa da ekilen toprak miktarında küçülme yaşanmıştır. 200 dekarından büyük toprağı olan işletmeler artmakta, 2006 araştırmasında toplam işletmelerin yüzde 8,4 ünü oluşturmakta ve toplam toprağın yüzde 44,7'sini işlemektedir. ⁴⁶

Üreticilerin Pazara Eklemlenme Biçimindeki Değişmeler

Bu dönemde ürünü tarladan sofraya taşıyan tedarik zincirlerinde önemli değişiklikler olmuştur. Küçük üreticiliğin hakim olduğu bir ülkede, sebze ve meyveler, toptancı halleri ve kabzımallar aracılığıyla manavlara ve tüketiciye ulaşmaktadır. Kuru gıdalar ise ticaret borsaları, tüccarlar ve toptancılar aracılığıyla perakendeciye ve tüketiciye ulaşmaktadır. Açıkça bu düzenin hakimisi ticarettir. 1980 öncesinde Türkiye'de küçük üreticiyi devlet, KİT'ler TEKEL, TMO ve Tarım Satış Kooperatifleri Birliği aracılığıyla koruyordu. 1980 sonrasında bu mekanizmalar ortadan kalkınca, küçük üretici korumasız kalmıştır. Bu koruma mekanizmaları kalkarken, geleneksel bir şekilde var olan pazarlama kanallarına hipermarketler/süpermarketler sistemi ve sözleşmeli tarım sistemi eklenmiştir. ⁴⁷

Tarımsal İşletmelerin Finansal Sisteme Eklemlenme Biçiminde Yaşanan Değişimler

Tarım kesiminin genellikle iki tür finansman ihtiyacı olmaktadır. Bunlardan birincisi çiftçinin yaşamını ve üretimini sürdürmek için, ikincisi için yatırım için borçlanmadır. Çiftçiler borçlanmalarını örgütlenmiş ve örgütlenmemiş kanallardan

yapmaktadır. Örgütlenmemiş borçlanma kanalı, akrabalarından, yakınlarından sağlanan borçlar, alış verişini veresiye yaparak tüccardan sağlanan finansman ve nihayetinde tefecilerden ağır koşullarda almak zorunda kalınan borçlar sayılabilir. Örgütlenmiş borçlanma kanalı içinde, Ziraat Bankası, tarım ve kredi kooperatifleri ve diğer ticari bankalardan alınan krediler bulunmaktadır. Tarım kredi kooperatifleri kefihsiz ve ipoteksiz kredi kullandığı için sevilen bir borçlanma kaynağıdır. Ziraat Bankası'ndan sonra ikinci sırada gelmektedir. Kredilerinde geri dönme oranı çok yüksektir; 2014'te yüzde 98 olmuştur.

Küçük çiftçiler borçlarını ödemekte zorlandıklarında, topraklarını satmamak için hayvanlarını ve traktörlerini satmak eğiliminde olmaktadır. Çok küçük işletmeler köyde kalabilmek için tarım faaliyetini sürdürürken, yakın çevresinde işçilik yapmaktadırlar. Bu kesim "mülksüzleşmeden yoksullaşmanın" yolunu bulmaya çalışmaktadırlar. ⁴⁸

Kırsal Alanda Arazi Kullanımında Yaşanan Dönüşümler

Türkiye'de -meralar hariç- tüm tarım alanı 2000 yılında 26 milyon hektar iken 2013 yılında 23 milyon hektara düşmüş bulunuyordu. On üç yılda yüzde 11,5 bir küçülme yaşanıyordu. Bu tarımın popülist modernite döneminde ekstansif tarım yapılırken sürdürdüğü marjinal topraklardan geri çekilmesi, diye de okunabilir. Türkiye'de sulanabilir arazi miktarı 8,5 milyon hektar olarak hesaplanmaktadır. 2012 yılında bu alanın yüzde 65'ini oluşturan 5,5 milyon hektarın yüzde 45,72'si devlet tarafından, yüzde 54,28'i çiftçilerin imkanlarıyla sulanıyordu.

Tarla ürünlerine ayrılan alan, 2005 yılına kadar 23 milyon hektar düzeyinde sabit kalmış bundan sonra azalmaya başlamıştır. 2015 yılına kadar, yüzde 13'lük bir küçülme yaşanmıştır. Sebze üretimine ayrılan alanlar, 1975-1995 arasında sürekli bir genişleme göstermiş, daha sonraki dönemde

sabit kalmıştır. Sera ve örtü altı üretimi alanları da bu kapsam içindedir. Sera ve örtü altı üretimi sürekli bir artış göstermiştir. 1980’de 6.038 hektar iken 2000 yılında 42.213, 2010 yılında 56.380, 2013 yılında 61.512 hektara yükselmiştir. Türkiye’de özellikle de Antalya’da topraksız seracılık yapılmaya başlanmıştır. Seracılıkta belirleyici, toprağın kalitesi olmaktan çıkarak mikro klima haline gelmektedir. Bağ alanında uzunca süredir bir azalma görülmektedir. Meyve üretimi için ayrılan alan, sürekli bir artış göstermektedir. Zeytin alanları da 1995’ten itibaren sürekli bir artış göstermektedir. Mera kullanışları sürekli azalmasına karşın, bu konu hakkında yeterli bir veri bulunmamaktadır. Son yıllarda TÜİK süs bitkilerince kullanılan arazi miktarı hakkında bilgi vermeye başlamıştır. 2002 yılında 19.170 dekar alanda süs bitkisi üretilirken, 2012 yılında bu miktar 49.000 dekara ulaşmıştır.

Türkiye zengin biyoçeşitliliğini korumak ve bu konuda dünyaya karşı sorumluluğunu yerine getirmek için “in-situ” (yerinde, doğal habitatı içinde) koruma alanlarını çeşitlendirmiş (milli parklar, tabiatı koruma alanları, tabiat parkları, yaban hayatı koruma alanları, özel çevre koruma bölgeleri, doğal sitler, doğal varlıklar, gen koruma ve yönetim alanları) ve genişletmiştir. Bu alanların sayısı 2002’de 964 iken 2013 yılında 3.049’a yükselmiştir. 2013 yılında bu alanlar 11 milyon 375 bin 567 ha ya ulaşmıştır. Koruma alanlarının ülke topraklarına oranı yüzde 4,34’ten yüzde 8,10’a çıkmıştır.

Tarımsal Üretim Miktarında Yaşanan Gelişmeler

2000 yılından sonra Türkiye tarımında traktör sayısı artmaya devam etmiştir. 2000’de 941 bin 835 olan traktör sayısı 2005’te 1 milyon 022 bin 365’e, 2010’da 1 milyon 096 bin 683’e, 2015’te 1 milyon 260 bin 358’e yükselmiştir.

Bu dönemde tarımsal ürün miktarlarında, dünyadaki gelişmeler, iç ticaret hadlerindeki değişimler ve destek miktarlarında yaşanan gerileme-

“ Türkiye zengin biyoçeşitliliğini korumak ve bu konuda dünyaya karşı sorumluluğunu yerine getirmek için “in-situ” (yerinde, doğal habitatı içinde) koruma alanlarını çeşitlendirmiş (milli parklar, tabiatı koruma alanları, tabiat parkları, yaban hayatı koruma alanları, özel çevre koruma bölgeleri, doğal sitler, doğal varlıklar, gen koruma ve yönetim alanları) ve genişletmiştir.

lere bağlı gelişmeler olmuştur. 1998’deki iç tarım iç ticaret haddi 100 kabul edilirse 2001’de 62,33’e düşmüştür. 2007’ye kadar bu düzeyde kalmıştır.⁴⁹ Bundan sonra az miktarlarda artış olmuştur.

Yeni koşullar altında 2013 yılında buğday, arpa, nohut, mercimek, şekerpancarı, pamuk üretimleri 2000 yılındaki düzeyini korumuştur. İki ürün; tütün ve patatesten düşüş yaşanmıştır. Tütün üretimi 200 bin tondan 88 bin tona, patates üretimi 5.340 tondan 3.948 tona düşmüştür. En büyük artış mısırdan yaşanmıştır. 2.300 bin tondan 5.900 bin tona çıkmıştır. Bu artışta hayvancılığın artan yem talebi ve Şeker Kanunu’yla nişasta bazlı şeker üretimine izin verilmesinin payı yüksektir. Ayçiçeği üretimi 800 bin tondan 1.523 bin tona, çeltik üretimi 350 bin tondan, 900 bin tona çıkmıştır.

Sebze üretimi Akdeniz ve Ege bölgelerinde yoğunlaşmıştır. 2013 yılında sebze üretiminin beşte biri örtü altında gerçekleştirilmiştir. Üretimin küçük işletmelerde emek yoğun olarak sürdürülmesine rağmen, Türkiye birim alan ve nüfus başına üretimde ilk sıralarda yer almaktadır. Dünya’da Türkiye, kavun ve karpuz üretiminde Çin’den sonra ikinci; biber, hıyar ve fasulyede üçüncü; domates patlıcan ve ıspanakta dördüncü, taze ve kuru soğanda beşinci konumdadır. 2012 yılında Türkiye sebze üretiminde dünyada dördüncü sıradayken sebze ihracatında 12. sırada yer almıştır.

Meyvecilik Türkiye’de, tarım dışından yatırımların yapıldığı, üretimin ve verimliliğin hızla arttığı, tarımın en dinamik kesimi olmuştur.

Bu dinamizmin sebebi, Türkiye'nin ikliminin meyveciliğe uygunluğu, gen kaynaklarının zenginliği, geçmişten gelen meyvecilik kültürünün bulunması, Dünya'da ve Türkiye'de sağlıklı yaşam hareketinin güçlenmesinin geliştirdiği yeni beslenme programlarında meyve tüketiminin ağırlıklı yer alması ve bu alandaki yatırımları desteklemesinden almaktadır. Bu dinamik ortam içinde, meyve bahçeleri kurulmakta eski bahçeler yenilenmektedir. Meyve suyu fabrikaları çok büyük meyve bahçeleri kurmaktadır. Bu bahçelerde damla sulaması yapılmakta, bodur ağaçlar geliştirilmekte, yeni kaliteli fidanlar kullanılmakta ve meyve hasadında robot kullanımına başvurulmaktadır.

Türkiye'de 2000 yılından 2013'e kadar geçen sürede üzüm, turunçgiller, kayısı, kiraz, elma, armut, Antep fıstığı, fındık üretiminde sürekli artış olmuştur. Bu ürünlerden; fındık, kayısı, incir, kiraz, vişne ve ayva üretiminde Türkiye; Dünya'da birinci sırada yer almaktadır.

Türkiye'de, artan nüfusun beslenmesi ve sanayi hammadde olarak hayvancılığın önemli bir yeri bulunmaktadır. Koyun, kıl keçisi, tiftik keçisi gibi küçükbaş hayvanlarda 2010 yılına kadar bir azalma yaşanmıştır. Koyun ve kıl keçisindeki azalma, tiftik keçisi kadar olmasa da oldukça yüksektir. Bu azalmada, Türkiye'deki et tüketiminde koyun ve keçi tüketimi ve sığır eti tüketimlerinin payları yüzde 50, yüzde 50 iken günümüzde koyun ve keçi tüketimi yüzde 10'a düşerken sığır tüketimi yüzde 90'a çıkmasının payı yüksektir. 2010'dan sonra küçük baş hayvan sayısında eğilim tersine dönmüş, artış başlamıştır. Büyükbaş hayvan sayısında 2002 yılına kadar sürekli bir azalma yaşanmıştır. Sığır sayısı 9.8 milyona kadar düşmüştür. Bundan sonra artış yaşanmaya başlamış ve 2013'te 14 milyon 415 bin 000'e ulaşmıştır. Bu artışlar Türkiye'nin artan et talebini karşılamakta yetersiz kalmıştır. Bunun üzerine 26 Ağustos 2005 tarihinde 2005/104 sayılı Özelleştirme Yüksek Kurulu kararıyla "Şirketin yeniden yapılanması, AB normlarına uygun olarak hayvancılık sektöründe düzenleyici ve destekleyici bir rol üstlenmesi" gerekçesiyle Et ve Balık Kurumu özelleştirme kapsam ve programından çıkartılarak, eski statüsüne

Türkiye'de, artan nüfusun beslenmesi ve sanayi hammadde olarak hayvancılığın önemli bir yeri bulunmaktadır. Koyun, kıl keçisi, tiftik keçisi gibi küçükbaş hayvanlarda 2010 yılına kadar bir azalma yaşanmıştır. Koyun ve kıl keçisindeki azalma, tiftik keçisi kadar olmasa da oldukça yüksektir.

iade edilmesine karar verilmiştir. Bu kurumun 13 iş yeri canlandırılarak, yeniden çalışmaya başlatılmıştır. 2012 yılında da adı "Et ve Süt Kurumu"na çevrilmiştir.

Tarımsal Verimliliğin Artması Tarımdaki İşgücünün/Nüfusun Düşmesi

Türkiye'de tarım istihdamının payı 2000 yılında yüzde 36 iken 2013'te yüzde 24'e düşmüş bulunuyordu. Korkut Boratav'ın saptamalarına göre 1998-2006 yılları arasında 2,8 milyon insan tarımdan kopmuştur. Tarımsal istihdamdaki bu düşüş, tarımda emek veriminin hızlı artışıyla paralel gitmektedir. 1998-2006 döneminde tarımda emek veriminin artışı, yılda yüzde 5'i aşmıştır. Bu aynı yıllarda, sanayide gerçekleşen verimlilik artışından yüksek olmuştur.

Genel bir değerlendirme yapılırsa, Türkiye'de 1975-2013 yılları arasında -nohut hariç- tüm tarla ürünlerinde, hektar başına verimlilik iki misline yükselmiştir. Mısırdaki verimlilik yükselişi 3,7 düzeyinde olmuştur. Günümüzde genel bir değerlendirme yapılırsa Türkiye tarımında verimlilik düzeyinin, genellikle Dünya ortalamasından daha yüksek olduğu, bazı ürünlerde verimliliğin Dünya'da iddia taşıyan bir düzeye geldiği söylenebilir. Pamukta sertifikalı tohum, gübre ve zirai mücadele ilaçlarının kullanımı ve makinalı tarımın hasada da yayılmasıyla birlikte verimlilik artmıştır. Dünya sıralamasında, hektar başına verimlilikte,

Avusturalya'dan sonra gelen ikinci ülke düzeyine yükselmiştir. Türkiye verimlilik sıralamasında portakalda dördüncü, limon ve kayısıda beşinci, ayçiçeğinde yedinci sırada yer almaktadır. Bu durum Türkiye'nin entansif tarımda önemli derecede yol aldığının bir göstergesi olmaktadır.

Emek verimliliğine baktığımızda Fransa ve ABD tarımda çalışan başına ulaşılabilir en üst düzeyi göstermektedir. Bu düzeyde tarım, ülkedeki gelir eşitsizliğinin bir faktörü olmaktan çıkmaktadır. Türkiye, Rusya, Ukrayna bir orta verimlilik düzeyini temsil etmektedir. Bu düzeyde belirli bir gelişme düzeyi vardır ama tarımın verimlilik düzeyi, eşitsizliği kaldıracak bir seviyeye ulaşmamaktadır. Üçüncü düzeyi Çin dünya ortalaması oluşturmaktadır. Bu da, tarımsal faaliyetlerle uğraşanları yoksulluk düzeyinde tutmaktadır.

Bir ülkede tarımın eşitsizliğe katkısının düzeyini ölçmek için; tarım sektörü katma değeri yüzdesinin, istihdam değeri yüzdesine bölünmesiyle elde edilen katsayı (quotient) bir değerini alırsa tarımın eşitsizliğe katkısı olmamaktadır. Birden küçükse, eşitsizliğe katkısı olmaktadır. Bu genellikle 1'den azdır. Bu katsayı 2014'de ABD ve Hollanda'da 0,8, Fransa'da 0,6, Kore'de ve Türkiye'de 0,4 düzeyinde kalmıştır.

Türkiye'de Kent ve Kır Karşıtlığı Yok Olurken Yerleşme Sistemi Nasıl Yeniden Yapılanıyor?

Sanayi toplumu döneminde yerleşmelerin yapısını temsil için kullanılan ikili karşıtlık halindeki kent ve kır/köy kavramları var olan gerçeklikle uyum içindeydi. Bu kavramlarla, temsil ettikleri arasında bir özdeşlik bulunuyordu. Dünya'da ve Türkiye'de bilgi toplumuna geçiş yaşanırken bu özdeşlik, büyük ölçüde aşınmış ve çözülmüştür. Bu özdeşliğin bozulması, kentsel faaliyet olarak görülen üretim ve hizmetler faaliyetlerinin bir bölümünün, kent dışında yer seçmesiyle başladı. Kırsal alanın, tarım ve ormancılık alanı olduğu

kabulünün geçerliliği kalmadı. Çevreci hareketin getirdiği farkındalık sonucunda, 'kentte yapılan tarım' diye bir kategori gelişmiştir. İkinci bozulan özdeşlik, kırdan yaşayanların köylü olmaktan çıkmış olmasıdır. Yalnız büyük toprak sahipleri değil, küçük toprak sahipleri de kendi varlık profillerine uygun şekilde rasyonel davranış kalıplarını izlemektedirler. Özdeşlik bozulmasının üçüncü boyutu, tüketim alanında gerçekleşmiş bulunmaktadır. Kapitalizmin tüketim mantığı artık sadece kente özgü olmaktan çıkmış, tüm kırsal alanda da büyük ölçüde hakimiyetini kurmuş bulunmaktadır. Yaşanan bulanıklaşma sonucunda, bilgi toplumunda, kent ile kır arasında bir çizgi çizilemez hale gelmiştir.

Kentin yağ lekesi gibi tek tek binaların eklenmesiyle yık-yap süreciyle büyüyen, tek merkezli yapısı dönüşmüştür. Kentler, büyük kent parçalarının eklenmesiyle saçaklanarak büyümeye başlamıştır. Sanayi döneminin tek merkezli yapısı, yaşanan desantralizasyon ile çok odaklı bir kent bölge haline dönüşmeye başlamıştır. Böyle bir büyüme kalıbı içinde kentin merkezi kırsal alana sürekli emrivaki yapabilmektedir.

Yerleşme yapısı böyle bir dönüşüm yaşarken, kent yönetimlerinin yapısı da dönüşmüştür. 1984 yılında kabul edilen 3030 sayılı yasada, "Büyükşehir" kavramı getirilmiştir. Bu yasada büyükşehir, "sınırları içinde birden fazla ilçe bulunduran kent" olarak tanımlanmıştır. Bu bakımdan Türkiye'de azman sanayi kentinden, çok odaklı kentsel bölgeye geçişin ilk adımı atılmıştır denilebilir. 2004 yılında çıkartılan 5216 sayılı yasayla belediyeler, kentsel yoğunlaşmanın çevresindeki kırsal alanı içerir hale gelmiştir. Bu adım mantıksal sınırlarına ulaştırılarak 2012 yılında çıkarılan 6360 sayılı yasayla, ilin mülki sınırı ile büyükşehir belediyesinin sınırları özdeşleştirilmiştir. Bu yasadaki sonra 'kır' ve 'kent' ayrımı hukuken yok olmuştur. Eskiden kırsal alan sayılan yerlerin her noktasında tarımsal olmayan bir kullanılış üretilebilir hale gelmiştir.

6 Son Verirken

Türkiye topraklarında yapılan tarımın son iki yüzyılda yaşadığı gelişmenin öyküsünün anlatımını tamamladık. Yazımı bitirmeden önce bu 200 yıllık öykünün bize getirdikleri konusunda bir genel değerlendirme yapmaya çalışacağım.

Bu öykü bize, Türkiye coğrafyasında;

Geçimlik tarımdan, iç ve dış pazar için tarıma,

Extansif tarımdan, entansif tarıma,

Bir kırsal nüfus dünyasından, bir kentsel nüfus dünyasına,

geçişin nasıl yaşandığını anlatıyor. Bu öykü, doğrusal olarak ilerleyen 200 yıllık bir dönüşümü anlatmıyor. Aksine bu 200 yıl içindeki yolculuk, krizlerle ve savaşlarla kesilerek, nitelik değiştiren bir yolculuk oluyor.

Bu 200 yıllık öykü, değişik aşamalardan geçerek ilerleyen bir yolculuk olmasına rağmen, tüm aşamalarda, devlet politikalarını saptarken her zaman küçük üreticiyi, olanakları elverdikçe korumaya çalışmıştır. Türkiye’de hiçbir dönemde, küçük üreticiyi görmezden gelen bir yaklaşım siyasetçiler tarafından açıkça savunulmamıştır.

Yaşanan dönüşümde, açık ya da gizil bir popülist damarın varlığının iki önemli sonucu olduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi, yaşanan ya da yaşanması gereken dönüşümün, yavaşça gerçekleşmesi olmuştur. Küçük üreticilik kendisini her aşamada, bir şekilde yeniden üretebilmiştir. Geçiş sürecini uzatmıştır. Türkiye’nin yaşadığı dönüşüm içinde çiftçiler, küçük de olsa topraklarını ellerinden çıkarmak istememektedir. Toprağını kaybeden çiftçi, kendisinin kökünü/kimliğini kaybettiğini düşünmektedir. Topraksızlaşma konusunda bir direnç bulunmaktadır. Mülksüzleşme olmadan bir yoksullaşma süreci yaşanmaktadır. Devlet içinde popülist bir dama-

rın varlığının sonucu olarak, Türkiye’de yaşanan dönüşüm içinde büyük köylü hareketleri ortaya çıkmamıştır.

Türkiye’nin krizlerle savaşlarla kesilen yolculuğu süresince tarım alanı için geliştirdiği politikalar içinde, içe dönük ve kapalı politik tercihlerle, dışa dönük ve açık politik tercihler arasında sürekli bir gelgit yaşanmıştır. İçe dönük kapalı politikaların izlendiği dönemlerde, fiyatlar yüksek tutulmuş, çiftçiler daha çok korunmuş, kırdan kopuş yavaşlamıştır. Ekonomi/tarım dışı açıldığında, fiyatlar düşük kalmış, girdiler pahalılaşmış çiftçilerin yoksullaşması artmış, kırdan kopuş hızlanmıştır.

Küçük çiftçiliğin önemini kaybetmemesi için sürekli olarak kendisini ürettiği bir ortamda yaşanan/yaşanması gereken dönüşümün hızlanması ve teknik tarımın geliştirilebilmesi için kooperatifleşmenin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. İşletme küçüklüğünün dezavantajları ancak bu halde ortadan kaldırılabilecektir. Fakat Türkiye’de kooperatifleşmeye, siyasetin ideolojik bakması dolayısıyla, bir çözüm olarak yeterli yaygınlık kazanamamıştır. Bu durumda küçük çiftçiliğin yaşamını sürdürmesi sancılı hale gelmiştir.

Yaşanan bu uzun dönüşümde çok yol alınmıştır. Günümüzde geline nokta tarım, büyük ölçüde iç ve dış pazar için üretilmektedir. Teknik ve entansif tarım yapılmaktadır. Sanayiyle entegrasyonu yükselmiştir. Her yer kent kapsamı içine alınmıştır. Artık tarım sorunlarının çözümü için yapılacak çalışmaları tarım/köy kavramları içinde ele alma olanağı kalmamıştır.

Son Notlar

¹“Cumhuriyet Dönemi Boyunca Kırsalın Geçirdiği Dönüşüm ve Kırsaldan Kopuş”

² Colin Clark: *Conditions of Economic Progress*, MacMillan, London, 1940.

³ Şevket Pamuk: *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012, s.29.

⁴ Bu konuda bakınız: Tevfik Güran: *Resmi İstatistiklere Göre Osmanlı Toplum ve Ekonomisi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Nisan 2017.

Vedat Eldem: *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1970.

⁵ Şevket Pamuk: *Age*, s.130-131.

⁶ Şevket Pamuk: *Age*, s.65-66.

⁷ İlhan Tekeli Selim İlkin: “Türkiye’de Sıtma Mücadelesi”, Gül E.Kundakçı: 70. Yılında Ulusal ve Uluslararası Boyutlarıyla Atatürk’ün Büyük Nutuk’u ve Dönemi, ODTÜ Tarih Bölümü, Ankara, 1999.

⁸ Bu konuda bakınız. İlhan Tekeli ve diğerleri :Türkiye’nin Sağlık Tarihi Bağlamı İçinde 1593 Sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu ve Cumhuriyetin Sağlık Sorununa Yaklaşımı, Raporlar Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2010.

⁹ Bu konuda bakınız: İzzettin Önder: “Cumhuriyet Döneminde Tarım Kesimine Uygulanan Vergi Politikası”, Şevket Pamuk, Zafer Toprak (Derleyenler), *Türkiye’de Tarımsal Yapılar (1923-2000)* Yurt Yayınları/Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara, 1988, s.113-133.

¹⁰ İlhan Tekeli, Selim İlkin: *Devletçilik Dönemi Tarım Politikaları (Modernleşme Çabaları)*, Şevket Pamuk, Zafer Toprak (Derleyenler), *Türkiye’de Tarımsal Yapılar (1923-2000)* Yurt Yayınları/Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara, 1988, s.82-88.

¹¹ Bu konuda Bknz: İlhan Tekeli Selim İlkin: 1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 1977.

¹² Bu konuda Bknz: *Türkiye Toplumsal ve Ekonomik Tarih Vakfı Tarih Projesi*, İzmir. 1993.

¹³ Zafer Toprak: “Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler (1900-1950)”, Şevket Pamuk, Zafer Toprak (Derleyenler), *Türkiye’de Tarımsal Yapılar (1923-2000)* Yurt Yayınları/Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara, 1988, s.23.

¹⁴ Yüksek Ziraat Enstitüsünde, İktisadiyat Enstitüsü, Nebatat Yetiştirme ve Islahı Enstitüsü, Zootečni Enstitüsü,

Sütçülük Enstitüsü, Meyvacılık Bağcılık ve Bahçivanlık Enstitüsü, Suculuk Enstitüsü, Tağdiyei Nebat Enstitüsü (Hayvan Gıdaları Şubesi), Ziraat Alet ve Makinaları Enstitüsü, Zirai Hammaddeler Teknoloji Enstitüsü, İhtimar Sanatları Enstitüsü, Hıfzısıhha ve Mikrobiyoloji Enstitüsü, Pataloji, Parazitoloji Enstitüsü, İç Hastalıklar Enstitüsü, Anatomi Enstitüsü, Zooloji Enstitüsü, Cerrahi Enstitüsü, Fizyoloji ve Farmokoloji Enstitüsü, Nebatat Enstitüsü, Jeoloji ve Mineroloji Enstitüsü, Umumi Kimya Enstitüsü, Fizik Enstitüsü, Ormancılık Enstitüsü, Nebati Lif ve Boya Maddeleri Araştırmaları ve Köy Sanatları Enstitüsü, kurulmuştu.

¹⁵ Etem Eren: “Veteriner İşlerimiz Kısa Bir Bakış”, T.C. Tarım Bakanlığı Dergisi, No.1, s.12.

¹⁶ Bu konuda Bknz: İlhan Tekeli, Selim İlkin: *İktisadi Politikalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye*, İletişim Yayınları İstanbul 2014.

¹⁷ İlhan Tekeli Selim İlkin: *Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen İkinci Dünya Savaşı Türkiye*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.35-48.

¹⁸ Kazım Köylü: *Türkiye’de Büyük Arazi Mülkleri ve Bunların İşletme Şekilleri*, Ankara Yüksek Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü, , Ankara, 1947.

¹⁹ İlhan Tekeli Selim İlkin: Age, s.141-194.

²⁰ İlhan Tekeli Selim İlkin: İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.426.

²¹ İlhan Tekeli Selim İlkin: Age, s.285-367.

²² Bu konuda bakınız: İlhan Tekeli Selim İlkin: Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 1974.

²³ Max W. Thornburg: Türkiye Nasıl Yükselir, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, (Tarihi Belirtilmemiş)

Dünya Bankası Barker Raporu

²⁴ Bu konuda bakınız: Tolga Tören: Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı ve Uygulaması, Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 2007, s.194-298.

²⁵ Gülten Kazgan: Türkiye'de Tarımsal Gelişme (1948-1962), İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1966.

²⁶ Gülten Kazgan'a göre bu sayılar güvenilir değildir. 1936-1948 döneminde çift çekim hayvanı başına 5,5 ha. toprak işlenirken, 1948-1962 döneminde çift çekim hayvanı başına 7,5 ha toprak işlenmiştir. Traktörle sürülen toprak oranı yüzde 15'in üstünde olduğu düşünülebilir.

²⁷ İlhan Tekeli: "Türkiye Tarımında Mekanizasyon ve Kırdan Kopuş Süreci", İlhan Tekeli, Leila Erder: Yerleşme Yapısının Uyum Süreci Olarak iç Göçler, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1978.

²⁸ Şevket Pamuk: Age, s.232.

²⁹ İsmail Bulmuş: *Tarımsal Fiyat Oluşumunda Devlet Müdahalesi*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara, 1978.

³⁰ Bu dönemde Türkiye'deki kooperatiflerin yapısı ve sorunları için bakınız: Nabi Dinçer, Necati Mutlu, Belgin Güney, Kazım Oksay: Kooperatifçilik Sorunları Araştırması, Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara 1972.

³¹ Ziya Gökalp Mülayim: Genel ve Tarımsal Kooperatifçilik, Bilgi Yayınevi, Ankara, .Mart 1975.s.368-380.

³² Korkut Boratav: *Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, Şubat 1988.s.99.

³³ Mehmet Tanju Akad: "Türkiye'de Kırsal Kesime Müdahaleler:1960-1980", Necdet Oral (editör): Türkiye'de Tarımın Ekonomi-Politiği 1923-2013, Nota Bene, Ankara, 2013.

³⁴ Şevket Pamuk: Age, s.265-272.

³⁵ Bu Konuda Bknz: Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü: 2016 Tohumculuk Sektör Raporu, Ankara,

³⁶ Tayfun Özkaya, Ayşe Uzmay, Hakan Adanacioğlu: "Türkiye Tarım Ekonomisi 1980-2002 Dönemindeki Gelişimi", <http://zmo.org.tr> (3.1.2019)

³⁷ Oğuz Oyan: "Tarımda IMF- DB Gözetiminde 2000'li Yıllar", Necdet Oral (Editör) Türkiye'de Tarımın Ekonomi-Politiği 1923-2013, Nota Bene, Ankara, 2013. s.115

³⁸ Şevket Pamuk: Age, s.266.

³⁹ Oğuz Oyan: Age, s.111-130.

⁴⁰ İlhan Tekeli: İzmir İli/Kenti İçin Bir Tarımsal Gelişme ve Yerleşme Stratejisi, İzmir Akdeniz Akademisi, İzmir, Ağustos, 2017.

⁴¹ Necdet Oral: "Tarım Satış Kooperatif ve Birliklerinin İşlevsizleştirilmesi", Necdet Oral (Editör) Türkiye'de Tarımın Ekonomi-Politiği 1923-2013, Nota Bene, Ankara, 2013. s.325-336.

⁴² Bu konuda bkzn.Soner Yalçın: Saklı Seçilmişler, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2017, s.17-61.

⁴³ Necdet Oral: “Tarım ve Gıdada Çokuluslu Şirketlerin Egemenliği”, Necdet Oral (Editör) Türkiye’de Tarımın Ekonomi-Politiği 1923-2013, Nota Bene, Ankara, 2013. s.170-172

⁴⁴ Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü: 2016 Tohumculuk Sektör Raporu, Ankara, S.13.14.

⁴⁵ Özgür Teoman N.Bariş Tartıcı: “Türkiye Tarımında Sözleşmeli Üreticilik-Kapitalist Dönüşümde Bir Halka Olabilir mi?”, H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt.30, Sayı.2,2012,s.163-184.

⁴⁶ İlhan Tekeli: Age.s.72-75.

⁴⁷ İlhan Tekeli:Age,s.75-78.

⁴⁸ İlhan Tekeli Age:s.78-81.

⁴⁹ Korkut Boratav:”Son 15 Yılın Bölüşüm Göstergeleri”, Necdet Oral (Editör) Türkiye’de Tarımın Ekonomi-Politiği 1923-2013, Nota Bene, Ankara, 2013. s.67-69

Sözlük

Ayan: Sözlük anlamı olarak bir toplumun ileri gelenleri, seçkinleri anlamına gelir. Tarih terimi olarak Osmanlı döneminde belirli bir bölgede güç kazanmış yerel toprak beylerini ifade eder.

Alabes: Önceden satımı yapılan tarımsal ürünlerde fiyat kırma, fiyat düşürme.

Aşar Vergisi: Osmanlı döneminde köylülerden, ürettikleri tarım ürünleri için %10 oranında alınan vergi. Osmanlı Devleti'nin temel gelir kalemini oluşturan vergi, arazi para ile sulanıyorsa yirmide bir oranında verilir.

Ağnam vergisi: Osmanlı İmparatorluğu'nda koyun ve keçi gibi küçükbaş hayvanlardan alınan bir vergi türü.

Bila bedel: Bedelsiz, ücretsiz.

Doğumda yaşam beklentisi: Bu ölçüt genel olarak **doğumda** bir insanın **ortalama** ne kadar yaşayabileceğini belirtmek için kullanılır ve bu değer ölüm anındaki yaşa eşittir.

Deregülasyon: Belirli bir iş alanı ya da kesiminde devlet kısıtlamalarının azaltılması ya da tamamen kaldırılması durumudur.

Desantralizasyon/Yerelleşme: Yönetim, yetki ve sorumlulukların belli ölçüde merkezi yönetimden yerel yönetimlere bırakılmasıdır.

Doğumdan yaşam beklentisi: Doğumda yaşam beklentisi halk arasında ortalama ömür süresi olarak bilinen bir kavramdır. Bir insanın ortalama ne kadar yaşayabileceğini belirtmek için kullanılan istatistikî bir ölçüttür.

Ekstansif tarım: (kaba tarım, kuru tarım): az emek ve az giderle yapılan tarım metodu.

Entansif tarım: Modern teknik ve yöntemlerle yapılan verimi yüksek tarım.

Frengi: Bakterilerin neden olduğu cinsel yolla bulaşan bir enfeksiyondur.**Görgül:** Yaşantılar ve denemeler yoluyla elde edilen bilgiler, kavramlar.

Hektar: 10.000 m² veya 10 dekar.

Hibrit tohum: İki farklı **saf** hattın birbirleriyle melezlenmesinden elde edilen yavru döl (hibrid) melez olarak adlandırılır.

Halk sağlığı: Toplumsal çevrenin sağlık üzerindeki etkileri, koruyucu hekimlik ve sağlık toplumbilimi ile ilgilenen bir bilim dalıdır.

İstihsal etmek: Üretim, üretme.

İç ticaret hadleri: Tarım ve sanayi ürünleri arasındaki fiyat değişimleri sonucu ortaya çıkacak geliş değişimini ölçmek amacıyla kullanılan ve bu sektörler ilişkin fiyat dizisinin birbiriyle oranlanmasıyla hesaplanan ölçüt.

İkraz: borç para verme, ödünç para verme.

İdarei hususiye: İl özel idaresi.

İhracat: Bir ülkede üretilen bir malın, yabancı ülkelere döviz karşılığında satılmasıdır.

İthalat: Yurt dışında üretilmiş bir malın, ülkedeki alıcılar tarafından satın alınması yani diğer bir deyişle dışalımdır.

İhdas: Ortaya çıkarma, meydana getirme.

Konjonktür: ekonomik, toplumsal, siyasal alanlarda istatistiklerden, olgulardan, nesnel durumlardan yararlanarak olayların gelecekteki gelişmeleriyle ilgili kestirim.

Kombina: Kasaplık hayvanların kesiminin ve kesimi takiben etlerin ve sakatatların soğuk depoda muhafazasının yapıldığı, içerisinde sakatat temizleme ve/veya işleme tesisinin bulunduğu, birleştirilmiş et tesisi.

Kişi başına düşen milli gelir: Bir ülkenin gayri safi milli hasılası (GSMH), o ülkenin nüfusuna bölündüğü zaman, kişi başına düşen GSMH bulunur. Milli gelir bir ülkenin ekonomik gücünü gösterir. Kişi başına düşen milli gelir ise bir ülkenin yurttaşlarının ortalama gelir düzeyi hakkında fikir verici bir göstergedir.

Mültezim: Osmanlı toprak sisteminde açık artırma usulüyle kiraya vermeye iltizam, iltizam sahibi olan kişiye de mültezim denirdi. Bu yolla elde edilen para doğrudan devlet kasasına giderdi.

Meccanen: Parasız, bedava olarak.

Mibzer: Mibzer, tohum atma amacıyla kullanılan bir tarım aletidir. Traktör ya da başka bir çekici ile çekilebilen tekerlekli ve tohumun konulduğu hazneden oluşur. Toprağa homojen dağılımda istenen miktarda tohumu belirli bir derinliğe atmada kullanılan önemli bir tarım makinasıdır.

Müstahsil: Tarımsal ürün yetiştiricisi, üretici.

Muamele vergisi: Ticari işlemlerden alınan KDV benzeri bir vergi türü.

Mübadele: Değişim, değişme, değiş tokuş.

Marshall Planı: İkinci Dünya Savaşı sonrasında dönemin ABD Dışişleri Bakanı George Marshall tarafından 5 Haziran 1947’de sunuldu. 1948-1951 yılları arasında yürürlüğe konan Plan, antikomünist hedefleri olan bir ekonomik yardım paketidir. Türkiye dahil Batı Avrupa’daki 16 ülke, bu plan uyarınca ABD’den yaklaşık 13 milyar USD ekonomik kalkınma yardımı almıştır.

Neoliberalizm; ekonomiyi bir din olarak kabul eder ve en klasik şekliyle ekonomi işlerinin devletten ayrılması ve piyasayı serbest ekonominin, daha ötesi özel teşebbüs ekonomisinin yönetmesi gerektiğini savunur.

Neoliberalizm ve neoliberal: Toplumsal olan her şeyin iktisadileştirilmesi gerektiğini düşünen ve insanın “hakları olan” bir vatandaş olmanın ötesinde sürekli “fayda-maliyet” analizleri yapan, iktisadi bir birey olduğunu savunan öğretisi. Neo liberal ise, iktisadi ve sosyal hayatta neoliberal düşüncelere inanan ve savunan kişi.

Okuryazarlık oranı: Bir dilin yazınlarını okuyabilme, okunan öğeleri algılama ve kavrama yetisine sahip olunmasıdır. Bu oran ülkemizde erkeklerde yaklaşık %100 iken, kadınlarda %95 ler düzeyindedir.

Oligopolistik piyasa, fiyat ve üretim kararlarını alırken rakiplerinin birbirlerinin tepkilerini hesaba katmak zorunda olduğu, karşılıklı bağımlılık içinde olan az sayıda teşebbüsten oluşan piyasalardır.

Öküz: Tarla-çift sürmek ve kağını çekmekte kullanılan, etinden yararlanılan, iğdiş edilmiş erkek sığır.

Pulluk: Toprağı sürmek için kullanılan tarım aracı, ekipmanı.

Silo: Silo, toptan malzemelerin korunduğu, saklandığı veya depolandığı bir yapıdır. Genelde tahıl, kömür, çimento, karbon siyahı, gıda ürünleri, dışkı ve talaş gibi malzemeleri depolamak için kullanılır. Günümüzde üç yaygın türü kullanımdadır: kule silolar, sığınak silolar ve torba silolar.

Saf seleksiyon: Hayvan ırk ıslahı-melezleme çalışmalarında, saf ırkların seçilmesi.

Sübvansiyon /Destekleme; devletin kişi ya da kurumlara mal, para veya hizmet biçiminde yaptığı karşılıksız yardımları ifade eder.

Saban: Çift süren hayvanların koşulduğu demir uçlu tarım- toprak işleme aracı

Sıtma: Diğer adı malarya , dişi anofel cinsi sivrisineklerin insanları ısırmasıyla meydana gelen ve nöbetler halinde ateş ve titremeye neden olan bir hastalık.

Trahom: Konjonktiva, kornea ve gözkapaklarını saran bir çeşit göz hastalığı.

Tehcir: Bir yerden göç ettirmek, göç etmesine sebep olma, sürmek.

Tevzi: Dağıtma, bölüştürme.

Umumi istihlak vergisi: Tüketim veya satıştan alınan bir çeşit vergi türü.

Uhde: Birinin yapmakla yükümlü olduğu iş, görev, sorumluluk.

Vesayet: reşit olmamış küçüklerin yahut yasal hakları kısıtlanmış olan kısıtlıların, haklarının korunmasını ve hukuken temsil edilmesini sağlayan ve kamu görevi sayılan bir kurumu ifade eder. Mahkemece atanarak söz konusu kimseleri temsil edecek kimselere ise **vasi** denmektedir.

Ziraat Vekaleti: Tarım Bakanlığı

Zootekni: etinden ve sütünden yararlanılan hayvanların üretimi, ekonomik verimlerinin artırılması, bakımları, beslenmeleri ve değerlendirilmeleri konusunda çalışacak insan gücünü yetiştirmeyi amaçlayan bir program.

KALKINMA
ATÖLYESİ

Çankaya Mah. Üsküp Cad. No: 16/14 Çankaya - Ankara

/kalkinmaatolyesi

/kalkinmatolyesi

/kalkinmatolyesi

info@ka.org.tr

www.ka.org.tr

